Türklük Araştırmaları Dergisi - 16 (Güz 2004)

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İÇ GÜVENLİK, SİYASET VE DEVLET, 1876-1909

NADİR ÖZBEK*
(Boğaziçi Üniversitesi)

1990'lı yıllarla birlikte ulusal egemenlik kavramının aşındığı, ulus-ötesi siyasî öznelliklerin önem kazandığı ve "yeni imparatorluk" biçimlerinin siyasette belirgin olmaya başladığı bir süreç yaşanmaktadır. Ulus-devlet ve ona tekâbül eden siyaset tarzlarına alternatif arayışları, ondokuzuncu yüzyıl imparatorluk formlarına bir dönüşü, imparatorluk geçmişinin bugünün siyasetine hizmet etmek üzere özel bir biçimde hatırlanmasını, yani, Walter Benjamin'in kullandığı tarzda, yeni bir geçmiş "inşasını" gündeme getirmiştir.[1] Türkiye siyasetinin özellikle içinde bulunduğumuz son on yıllık dönemine damgasını

---

* Bu yazının dayandığı araştırmaların gerçekleştirilmesinde Boğaziçi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu'nun 03HZ01 numaralı proje kapsamında ve ARIT (American Research Institute in Turkey) 2003 yılı doktora sonrası burs çerçevesinde vermiş olduğu desteğin önemli katkısı olmuştur. Yazının hazırlık aşamasındaki yardımlarından dolayı Barış Alp Özden ve Can Nacar'a, son düzeltmeler sırasındaki eleştiri ve önerileri için Nilay Özok'a ve *Türklük Araştırmaları Dergisi*'nin hakem ve editörlerine teşekkür ederim.

1 Walter Benjamin, "Tarih Kavramı Üzerine", Nurdan Gürbilek (der.), *Son Bakışta Aşk: Walter Benjamin'den Seçme Yazılar*, İstanbul 2001, 39-50. Harry D. Harootunian, "The Benjamin Effect: Modernism, Repetition, and the Path to Different Cultural Imaginaries", Michael P. Steinberg (der.) *Walter Benjamin and the Demands of History*, Ithaca 1996, 62-87. Burada tarihin, geçmişin bir temsilinin yaratılması olarak değil, bir geçmiş *inşası* olarak kavranması ve bu inşanın bugüne siyasî müdahale işlevi açısından değerlendirilmesi gerektiğini vurguluyorum. Benjamin'in bugüne vurgu yapan tarih görüşü ve bu perspektifle farklı Osmanlı tarihi tahayyüllerinin ideolojik-politik anlamlarına yönelik daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Nadir Özbek, "Alternatif Tarih Tahayyülleri: Siyaset, İdeoloji ve Osmanlı-Türkiye Tarihi", *Toplum ve Bilim*, 98 (2003), 234-254.

vuran bu ideolojik atmosfer, Osmanlı geçmişine ilişkin akademik ve popüler kavrayışları da derinden etkilemiştir.[2] Neo-liberal ve burjuva-demokratik bir siyaset çizgisine hizmet etmek üzere imparatorluk metaforu etrafında bir on-dokuzuncu yüzyıl Osmanlı geçmişi oluşturma çabası, Osmanlı toplumunun bünyesinde bulunan toplumsal eşitsizliklerin ve tahakküm ilişkilerinin göz ardı edilmesine yol açmıştır.[3] Yeni Osmanlı tahayyülünün temel unsurları arasında, ulus-devlet formunun tersi olarak kurgulanan liberal bir imparatorluk yapısı ile ona eşlik eden siyasî çoğulculuk, hoşgörü kültürü, sivil toplum ve hukuk devleti normlarının gelişmekte oluşu bulunmaktadır. Osmanlı geçmişine ilişkin bu yeni kurguda, örneğin, sivil toplum ve hukuk devleti normlarının gelişmekte oluşunun bir iktidar kurma pratiği olduğu gerçeği kolayca göz ardı edilebilmektedir.[4] Bu sebeple Osmanlı geçmişinin liberal bir siyaset çerçevesinde yeniden yorumlanmasına karşı durmak bugün her zamankinden daha fazla önem kazanmış durumdadır. Böyle bir eleştiri ancak sosyal eşitsizliklerin ve iktidar ilişkilerinin Osmanlı tarihinin farklı anlarında nasıl kurulduğunun ortaya çıkartılmasıyla mümkün olabilir.

Bu yazıda yukarıda kısaca dile getirilen kaygılar çerçevesinde, ondokuzuncu yüzyıl sonu Osmanlı İmparatorluğu'nda güvenlik pratikleri incelenecektir. Güvenlik pratikleri, toplumsal iktidar ilişkilerinin kurulduğu zemin

---

2 Örnek olarak bkz. Çağlar Keyder, *Memâlik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne*, İstanbul 2003.

3 Örneğin onsekizinci yüzyıl sonu ve özellikle ondokuzuncu yüzyıl boyunca liman kentlerinin dünya ekonomisiyle eklemlenmesi sürecinde gayrimüslim müteşebbis bir sınıfın oluşumu, devletten ayrı bir sivil toplumun teminatı olarak alkışlanmakta; ancak söz konusu sivil toplum aynı müteşebbis sınıfın iktidarını mümkün kılan toplumsal eşitsizlik dokusu açısından incelenmemektedir. Örnek olarak bkz. Reşat Kasaba, "Economic Foundations of a Civil Society: Greeks in the Trade of Western Anatolia, 1840-1876", Dimitri Gondicas ve Charles Issawi (der.), *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy, and Society in the Nineteenth Century*, Princeton, New Jersey 1999, 77-87. Reşat Kasaba, "A Time and a Place for the Nonstate: Social Change in the Ottoman Empire During the 'Long Nineteenth Century'", Joel S. Migdal, Atul Kohli ve Vivienne Shue (der.), *State Power and Social Forces: Domination and Transformation in the Third World*, New York 1994, 207-230. Bu konuda çok benzer bir görüş için bkz. Keyder, *Memâlik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne*.

4 Osmanlı ondokuzuncu yüzyılında 'sivil toplum' ve 'kamusal alan'ın genişlemekte oluşu, devlet-toplum arasındaki mesafeyi genişletmek bir yana, devlet iktidarını ve meşruiyetini pekiştiren bir işlev görmüştür. Bu konudaki bir tartışma için bkz. Nadir Özbek, "Philanthropic Activity, Ottoman Patriotism and the Hamidian Regime, 1876-1909", *International Journal of Middle East Studies*, 37/1 (2005), 59-81.

olması itibariyle, "yüksek siyaset" ile siyasetin gündelik hayat içindeki tezâhürlerinin bir arada incelenmesine elverişli bir nitelik taşımaktadır. Burada güvenlik sorunu, bir kurumsal gelişme ve modernleşme problematiği çerçevesinde değil, belli bir tarihî andaki siyasî pratikler üzerinde durularak ele alınacaktır. Osmanlı tarihini dünden-bugüne modernleşme hattında ilerleyen bir süreç olarak ve soyut kavramlara öznellik atfederek kurgulamak (*reification*) yerine her tarihî anın bünyesinde barındırdığı iktidar ilişkileri yumağı gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.[5] Başka bir ifadeyle, siyaset, hukuk ve idare alanlarındaki dönüşümler normatif-ideolojik bir içerikle donatılmış modernleşme veya aynı anlama gelmek üzere modern devlet oluşum sürecinin aşamaları olarak değil, belli bir tarihî andaki toplumsal iktidar mücadelelerinin somut tezâhürleri olarak incelenecektir. Güvenlik pratiklerine bu perspektifle yaklaşılması, tarihin farklı düzlemlerdeki gerçek öznelerin karşılıklı konumlanış ve mücadelelerinin neticesi olarak yorumlanmasını mümkün kılar. Güvenlik konusunun "yüksek siyaset" ve kurumsal düzeye hapsedilmeden gündelik hayatın bütünlüğü içinde incelenmesiyle geniş yığınların deneyimleri de tarihin kurucu unsurları arasına dahil edilebilmiş olur.[6]

---

5 Modernleşmeci tarih anlayışı, tarihî olguların zaman ve mekânın belirleyiciliğinde konjonktürel ve arızî boyutlarıyla kavranması yerine, soyut kavramların konjonktürel anın sınırlarını aşan bir kimlik ve hayatiyet kazandığı bir süreklilik öyküsü şeklinde anlatılabilmesine dayanmaktadır. Buna karşılık, '*historisist*' yaklaşım olarak isimlendirebileceğimiz anlayış ise hiçbir *reifikasyon*a yönelmeden her bir anın siyasî dinamiklerini gerçek tarihî öznelerin tecrübelerini ön plana çıkartarak inceleme eğilimindedir. Bu konuda daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Özbek, "Alternatif Tarih Tahayyülleri: Siyaset, İdeoloji ve Osmanlı-Türkiye Tarihi".

6 Burada yaygın tanımıyla "aşağıdan yukarıya" bir tarihçilik önerilmemektedir. Aşağıdan yukarıya tarihçilik söylemi, her türlü eleştirel boyutuna rağmen, yönetici eliti yine tarihin kurucu unsuru olarak tasavvur etmek ve alt sınıflara da yalnızca bu egemenliğe karşı direnme yeteneğini atfetmekle malûldür. Böylece alt sınıfların madûniyet hali ve ikinci derece konumları sürekli kılınmış olmaktadır. Burada benim önerdiğim, Arif Dirlik'in, E.P. Thompson'a referansla vurguladığı gibi, geniş yığınların deneyimlerini tarih anlatısının merkezine alan, yönetici eliti ise marja iten bir yaklaşımdır. Arif Dirlik, "Culturalism as Hegemonic Ideology and Liberating Practice", *The Postcolonial Aura, Third World Criticism in the Age of Global Capitalism*, Colorado 1997, 23-51. Bu yaklaşımın tarih yazımına ilişkin örnekleri için bkz. Peter Linebaugh, *The London Hanged: Crime and Civil Society in the Eighteenth Century*, Cambridge 1992. E. P. Thompson, *Whigs and Hunters: The Origin of the Black Act*, Londra 1990. Geniş yığınların deneyimlerini temel alan ve ulus-devlet ve imparatorluk alternatiflerinin dışında bir Osmanlı-Türkiye tarihi kurgusunun nasıl oluşturulabileceğine ilişkin bir tartışma için bkz. Özbek, "Alternatif Tarih Tahayyülleri: Siyaset, İdeoloji ve Osmanlı-Türkiye Tarihi".

Osmanlı tarihçiliğinde iç güvenlik konusuyla ilgili teorik derinliğe sahip ve ciddî araştırmalara dayanan çalışmalar son derece sınırlıdır. Halim Alyot'un 1947 yılında yayımlanan *Türkiye'de Zabıta* isimli eseri bu alanda bir başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır.[7] Bu eser, Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiyesi'nde güvenlik teşkilâtına ilişkin kurumsal gelişmeleri ortaya koymak ve ilgili mevzuatı toparlamak amacıyla hazırlanmıştır. Yine 1940'lı yıllarda yayımlanan Derviş Okçabol'un *Zabıta Tarihi* ve Hikmet Tongur'un *Türkiye'de Genel Kolluk* isimli kitapları da benzer niteliktedir.[8] Daha sonraki çalışmalar ise büyük oranda bu ilk kuşak eserlerdeki malzemelere dayanılarak hazırlanmıştır.[9] Bu çalışmaların çoğunda iç güvenlik konusu, modern polis teşkilâtının ortaya çıkması ekseninde ve kurumsal gelişmelere yoğunlaşan kronolojik bir ilerleme çizgisi etrafında anlatılmıştır. İç güvenlik meselesi toplumsal alanın alabildiğine geniş çerçevesi içinde incelenmek yerine, kurumsal gelişmelerin sınırlı alanına hapsedilmiştir. Bu yönelimin sebeplerinden en önemlisinin modernleşme ideolojisinin Osmanlı çalışmaları üzerindeki hâkimiyeti olduğunu söyleyebiliriz. Tarihi, siyasî elitin idare ve hukuk alanında modernleşme doğrultusunda gerçekleştirdiği pratiklere indirgeyen bu yaklaşım, geniş yığınları ve gündelik deneyimlerini tarihî sürecin kurucu unsurları arasında değerlendirmek yerine, bu kesimleri ancak siyasî elitin icraatlarından etkilendikleri oranda dikkate almıştır. Tarih yazıcılığında mevcut bu yaklaşımların, modernleşme ideolojisinin hâkimiyetini daha da pekiştirdiklerinin altı çizilmelidir.

---

7 Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, Ankara 1947.

8 Hikmet Tongur, *Türkiye'de Genel Kolluk Teşkili ve Görevlerinin Gelişimi*, Ankara 1946.

9 Son yıllarda Polis Akademisi bünyesinde yapılan tezler ve bu tezlerden üretilen makaleler de büyük oranda Alyot ve 1940'lı yılların benzer literatürü ve konuyla ilgili nizâmnâmeler esas alınarak kaleme alınmıştır. Örnek olarak bkz. Hasan Yağar, "Osmanlı Polis Teşkilatı ve Yenileşme Süreci", *Türkler*, Ankara 2002, c. 13, 629-652; Remzi Fındıklı, "Osmanlı Devletinde Güvenlik ve Polis", *Osmanlı*, Ankara 1999, c. 6, 295-302. Osmanlı güvenlik teşkilâtı ve pratikleriyle ilgili İngilizce tek makalenin de yukarıdakilerden farklı bir nitelik taşımadığı görülmektedir. Glen Wilfred Swanson, "The Ottoman Police", *Journal of Contemporary History*, 7 (1973): 243-260. Ferdan Ergut'un bu yıl yayımlanan ve İngilizce doktora tezine dayanan kitabı ise Osmanlı'da güvenlik teşkilâtının gelişimini, devlet oluşumuna ilişkin tarihî sosyoloji literatürü ekseninde ve büyük oranda kurumsal pratikleri önplana alarak inceleyen bir eser niteliğindedir. Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İstanbul 2004.

Güvenlik pratikleri ve güvenlik teşkilâtıyla ilgili literatürde göze çarpan bir başka sorun ise konunun büyük oranda kente mahsus bir olgu olarak incelenmiş olmasıdır. Ancak bu durum Osmanlı literatürüyle sınırlı olmayıp daha genel bir nitelik taşımaktadır. Modern devletin oluşumuna ilişkin teorik literatürde ve polis, güvenlik ve sosyal kontrol konularıyla ilgili Avrupa tarihçiliği çalışmalarında da bu yaklaşımın yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Oysa ondokuzuncu yüzyıl toplumlarının önemli bir kısmının ihmâl edilemeyecek ölçüde kırsal bir dokuya sahip olduğu hatırlandığında, güvenlik konusunun yalnızca kente mahsus bir olgu olarak değil meselenin taşra cephesi de dikkate alınarak değerlendirilmesi gerektiği açıklık kazanır.[10] Osmanlı tarihi açısından kent hatta İstanbul ağırlıklı bu yaklaşımın basit bir teorik tercihten veya Osmanlı kaynaklarının daha çok kentlere ilişkin olmasından kaynaklandığını düşünmek doğru olmayacaktır. Konuya taşra eksenli yaklaşılmamasının en önemli sebebini tarihin modernleşmeci bir ideoloji çerçevesinde kavranması, yani, merkez siyasî elitlerin tarihin kurucu unsuru olarak alınması ve bu kesimlerle özdeşleşme eğilimi oluşturmaktadır.[11]

Bu çalışmada yukarıdaki problemler dikkate alınarak ondokuzuncu yüzyıl sonu Osmanlı toplumunda güvenlik olgusu taşradaki idarî ve siyasî pratiklere öncelik verilerek incelenecektir.[12] Aşağıda ilk olarak Yeniçeri

---

10 Güvenlik kurum ve pratikleriyle ilgili Avrupa tarihçiliğindeki kent perspektifinin ağırlığına yönelik bir eleştiri için bkz. Clive Emsley, *Gendarmes and the State in Nineteenth-Century Europe*, Oxford 1999, 183. Suç konusunu ondokuzuncu yüzyıl Rusya örneğinde kırsal bir perspektifle inceleyen bir çalışma için bkz. Stephen P. Frank, *Crime, Cultural Conflict, and Justice in Rural Russia, 1856-1914*, Berkeley 1999.

11 Osmanlı tarihiyle ilgili özellikle İngilizce literatürde son on, onbeş yıl zarfında taşrayı merkeze alan yaklaşımların hayli artmakta olduğu görülmektedir. Örnek olarak bkz. Beshara Doumani, *Rediscovering Palestine, Merchants and Pesants in Jabal Nablus, 1700-1900*, Berkeley 1995; Frederick F. Anscombe, *The Ottoman Gulf: The Creation of Kuwait, Saudi Arabia, and Qatar*, New York 1997; Dina Rizk Khoury, *State and Provincial Society in the Ottoman Empire: Mosul, 1540-1834*, Cambridge 1997; Eugene L. Rogan, *Frontiers of the State in the Late Ottoman Empire: Transjordan, 1850-1921*, Cambridge 1999; Abraham Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century*, New York 1989. Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri: Selanik*, İstanbul 2001.

12 Bu yazıda taşra kavramı, çok genel anlamda İmparatorluğun İstanbul dışındaki bölgelerini ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bu çerçevede İstanbul dışındaki vilâyet ve sancak merkezleri "taşra" olarak nitelenmiştir.

Ocağı'nın kaldırıldığı 1826 tarihinden Berlin Kongresi'nin toplandığı 1878 tarihine kadar olan dönemde Osmanlı güvenlik teşkilâtının kurumsal gelişiminin daha çok ikinci el kaynaklara dayanan kısa bir tarihçesi sunulmaya çalışılacaktır. Bu dönemde taşradaki Osmanlı güvenlik teşkilâtı *Asâkir-i Zabtiye* bünyesinde modern güvenlik pratiklerini icra eden kapsamlı bir yapıya kavuşmuştu. Çalışmanın esas konusunu oluşturan 1879 sonrası döneme gelindiğinde Tanzimat döneminin bu iç güvenlik teşkilâtı jandarma formu kapsamında Osmanlı merkez siyasî elitinin taşradaki eli-kolu işlevini görür hale gelmişti. Bu ilk bölümde ayrıca, Osmanlı Devleti'nde modern güvenlik teşkilâtının oluşumunu Emniyet-i Umumiyye Müdiriyeti'nin kurulduğu 1909 tarihine erteleme eğiliminde olan literatüre bir şerh koyma amacı da güdülmüştür. Osmanlı modernitesini 1908 ile başlatma eğiliminde olan bu tarih görüşü, ondokuzuncu yüzyıl boyunca ve özellikle Abdülhamid döneminde modern bürokratik bir devlet aygıtı ve siyaset tarzının yerleşmesi doğrultusunda gerçekleşen "sessiz dönüşümleri" ideolojik şartlanmışlıkla kolayca bir kenara itebilmektedir.[13]

İkinci bölümde Osmanlı jandarma ve polis teşkilâtının gelişimi 1878 Berlin Kongresi sonrasının uluslararası siyasî konjonktürü içinde incelenecektir. Bu dönemde Doğu Anadolu ve Makedonya'da idare, adliye ve güvenlik teşkilâtında yapılacak "reformlar" İngiltere başta olmak üzere Avrupa devletlerinin de takipçisi olduğu bir mesele haline gelmişti. Öte yandan, iç güvenlik teşkilâtı Osmanlı merkez elitinin taşra siyasetine müdâhil olabilmesinin en önemli araçlarından birisiydi. Osmanlı merkez siyasî elitiyle Avrupa hükümetleri, Doğu Anadolu ve Rumeli'de bir bakıma yığınların refah ve güvenliğinin sağlanması konusunda rekabet içinde görünmekteydiler. İdarî reform teşebbüslerinin öznelerinin Avrupa hükümetlerini de kapsayacak

13 Örnek olarak bkz. Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, çev. Ayda Erbal, İstanbul 2001. Ferdan Ergut da polis konusu itibariyle Abdülhamid dönemine benzer bir yaklaşım sergilemektedir. Ergut, *Modern Devlet ve Polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*. Osmanlı-Türkiye tarihçiliğinde belli bir yaygınlığa sahip bu görüşün aksine Abdülhamid dönemi dahil olmak üzere ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı tarihini sosyal ve siyasî dönüşümlerin derinden ve sessizce gerçekleştiği bir evre olarak değerlendirmek mümkündür. Geoff Eley ve David Blackburn'un Prusya-Almanya için gündeme getirdikleri "sessiz burjuva devrimi" kavramı (*silent revolution*) ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı tarihinin yorumlanması bakımından da hayli verimli olabilir. Geoff Eley ve David Blackburn, *The Peculiarities of German History: Bourgeois Society and Politics in Nineteenth-Century Germany*, New York 1984.

şekilde genişlemiş olması bu dönemde egemenlik kavramının bugünden farklı bir anlam taşıdığına işaret etmektedir. Ondokuzuncu yüzyıl imparatorluk şartlarının yirminci yüzyılın modern ulus-devlet pratiğine tekâbül eden dar egemenlik kavramıyla tahlil edilemeyeceği açıktır. Meseleye böyle bakıldığında, ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı siyasî elitini Avrupa baskısı altında modernleşme ve batılılaşma doğrultusunda idarî reform yapan bir kesim olarak değil, kendi iktidarını taşranın ücrâ köşelerinde tesis etme çabasında olan bir siyasî zümre olarak değerlendirmek gerektiği açıkça ortaya çıkar. Çalışmanın bu bölümünde jandarma ve polis teşkilâtının gelişimine ilişkin sürecin özneleri olarak Osmanlı merkez siyasî eliti ve Avrupa hükümetleri önplana çıkartılmış olmakla birlikte, yığınların gündelik hayatlarıyla faal siyaset sahnesindeki varlıklarının, söz konusu siyasî elitlerin hareket alanlarını ve tercihlerini temelden belirlemiş olduğunun altı çizilmelidir.

Üçüncü bölümde ise küresel siyaset ile yerel siyaset ayrımının belirsizleşmiş olduğu bir ortamda taşradaki sıradan Osmanlı insanının devletin güvenlik pratikleri dolayımıyla yaşadığı deneyimlere ilişkin bir değerlendirme yapılacaktır. Burada jandarma dar anlamda bir kurum olarak değil, toplum hayatının geniş bünyesi içinde cereyân eden siyasî pratikler bütünü olarak incelenecek ve jandarmanın taşradaki iktidar ilişkilerinden bağımsız ele alınamayacağının altı çizilecektir.[14] Jandarmanın bu şekilde, yani ahâliyle temas ettiği durumlar öne çıkartılarak kavramsallaştırılması, çalışmanın önemli amaçlarından birisi olan sıradan Osmanlı insanının bu sürecin bir öznesi olarak kurgulanmasını da mümkün kılacaktır.

Osmanlı'da İç Güvenlik Teşkilâtı: 1826-1879

Osmanlı İmparatorluğu'nda modern güvenlik teşkilâtının oluşumu açısından Yeniçeri Ocağı'nın lağvedildiği 1826 yılı bir dönüm noktası

---

14 Güvenlik olgusunun, özellikle jandarmanın, basitçe bir kurumsal olgu olarak değil siyasî coğrafyanın neredeyse tamamını kuşatan bir pratikler bütünü olarak kavramsallaştırılması gerektiği şeklindeki yaklaşıma örnek olarak bkz. Clive Emsley, "Peasants, Gendarmes and State Formation", M. Fulbrook (der.) *National Histories and European History*, Londra 1993; Clive Emsley, "The Nation State, the Law and the Peasant in Nineteenth-Century Europe", Xavier Rousseaux ve Rene Levy (der.), *Le Penal dans tous ses etats. Justice, etats et societes en Europe (XIIc-XXc siecles)*, Brüksel 1997 içinde.

olmuştur.[15] Bu tarihten 1879 yılına kadar uzanan süreçte güvenlik kurumlarının dağınık bir yapısı olmuş ve zaman içinde hızlı değişimler gerçekleşmiştir. Bununla birlikte dönemin sonuna doğru Asâkir-i Zabtiye kurumu, modern jandarma ve polis işlevlerini bünyesinde toplamış ve İmparatorluğun önemli bir kısmını kuşatan bir iç güvenlik teşkilâtı olarak önplana çıkmıştır. Bu bölümde 1879 öncesi dönemde iç güvenlik teşkilâtının yapısı hakkında kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Bununla amaçlanan, Osmanlı topraklarında modern iç güvenlik teşkilâtının ondokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren oluşmaya başladığına işaret etmektir. Ayrıca çalışmanın esas konusunu oluşturan 1879 sonrası jandarma teşkilâtı aslında daha önce şekillenmiş bulunan Asâkir-i Zabtiye teşkilâtı üzerine bina edilmiş olduğu için, bu kısa değerlendirmeyle bir bakıma modern güvenlik teşkilâtı için miladın ne 1908 ne de 1879 olduğu da vurgulanmış olacaktır.

1826 öncesinde İstanbul'un güvenliğini sağlama görevi Yeniçeri Ocağı tarafından yerine getirilmekteydi. Ocağın tasfiyesinden sonra bu görev yeni kurulan Asâkir-i Mansûre ordusuna devredilmiştir.[16] Yeni ordunun, her biri 1500 kişiden oluşan iki bölüğü başkentte gece ve gündüz çarşı-pazar yerleri ve mahallelerin asâyişini sağlamakla görevlendirilmişti.[17] Aynı tarihte İstanbul'da karakollar oluşturulması da kararlaştırılmış, bu karakollarda görevlendirilecek subay ve askerlerin sayısı belirlenmişti.[18] İstanbul'un güvenliğini sağlamaya yönelik yeni kurumlar oluşturulmakla birlikte Yeniçeri Ocağı'ndan tevârüs edilen bazı eski kurumlar da yeni düzenlemelerle varlıklarını devam ettirmişlerdir. Örneğin Topçu Ocağı, önce eski ismiyle, 1832 tarihinden itibaren de Tophane Müşiriyeti olarak Galata ve Beyoğlu'nun asâyişinden sorumlu olmaya devam etmiştir.[19] Aynı dönemde İhtisab Ağalığı genişle-

---

15 Osmanlı'dan Cumhuriyete İstanbul'da güvenlik teşkilâtının oluşumuna ilişkin özet bir değerlendirme için bkz. Zafer Toprak, "Güvenlik Hizmetleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c. 3, 457-459.

16 Asâkir-i Mansûre konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Avigdor Levy, "The Officer Corps in Sultan Mahmud II's New Ottoman Army, 1826-39", *International Journal of Middle East Studies*, 2/1 (1971), 21-39; Veli Şirin, *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusu ve Seraskerlik*, İstanbul 2002.

17 Şirin, *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusu ve Seraskerlik*, 51.

18 *A.g.e.*, 107-110.

19 Topçu Ocağı, başlangıçta kapıkulu teşkilâtı bünyesinde askerî görevleri ön planda olan bir birimdi. Ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde askerlik işinden başka güvenlikle ilgili sorumluluklar da üstlenen bir kurum haline gelmiştir. Alyot, *Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*.

tilerek İhtisab Nezâreti'ne dönüştürülmüş ve 1846 yılında Zabtiye Müşiriyeti kuruluncaya kadar başkentte asâyiş ve güvenliğin sağlanmasında görev üstlenmiştir.[20]

1879 öncesi dönemde İstanbul dışındaki kent merkezleri ve kırsal kesimdeki güvenlik pratiklerine ilişkin sağlıklı değerlendirmeler yapmamıza imkân verecek çalışmalardan şu an itibariyle yoksun bulunuyoruz. Ancak, Osmanlı Devleti'nin ondokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren vilâyetlerde düzenli ordu birlikleri oluşturmaya giriştiği ve merkezdeki siyasî elitin bu yolla taşrada güvenlik pratiklerine dahil olmaya başladığı söylenebilir.[21] Örneğin, 1802 sonrasında vilâyet ve sancaklarda oluşturulan Nizâm-ı Cedid bölüklerini bu açıdan değerlendirmek mümkündür. Hazırlanan nizâmnâmelere göre Nizâm-ı Cedid bölükleri sancak merkezlerinde hem eğitim yapacak hem de kolluk vazifesi görecekti.[22] 1834-35 yıllarında İkinci Mahmud döneminde vilâyetlerde oluşturulan Asâkir-i Redif taburları da Nizâm-ı Cedid bölüklerine benzer bir işleve sahipti.[23] Taşrada asâyiş ve iç güvenliğin

---

20 İhtisab, Osmanlı kentlerinde belediye işleriyle meşgul kuruma verilen addır. Bu görevi yürüten kişiye de ihtisab ağası, ihtisab emini veya ihtisab nâzırı denmekteydi. Zabtiye Müşiriyeti kurulduktan sonra İhtisab Nezâreti sadece narh ve esnaf işleriyle meşgul olmuş ve daha sonra Şehremaneti'nin kurulmasıyla da tamamen tasfiye edilmiştir. Asâyiş ve güvenlik teşkilâtı hakkında burada kısaca değinilen yeni düzenlemeler bu alanda zaman içinde önemli adımların atıldığına işaret etmektedir. Ancak, sadece teşkilât yapısı üzerine odaklanıldığında daha çok keskin kopuşlardan oluşan bir tablo ortaya çıkmakla birlikte, güvenliğe ilişkin somut pratikler incelendiğinde süreklilikler daha belirgin olacaktır. Kopuşun zannedildiği kadar keskin olmadığına dair bir yorum için bkz. Derviş Okçabol, *Zabıta Tarihi*, Ankara 1940 (2. baskı), 60.

21 Aslında Osmanlı ordusu onsekizinci yüzyılın ikinci yarısından, özellikle son çeyreğinden itibaren düzenli bir yapıya kavuşmaya başlamıştı. Taşrada kısmen yerel unsurların denetiminde bulunan "mirî askerî" olarak nitelenen düzenli mahallî orduların masrafları merkezin tayin etmiş olduğu gelir kalemlerinden karşılanmaya başlamıştı. Virginia Aksan",Ottoman Military Recruitment Strategies in the Late Eighteenth Century," Erik Zürcher (der.), *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925*, New York 1999, 21-39.

22 Söz konusu kanunnâme için bkz. Musa Çadırcı, "Ankara Sancağında Nizâm-ı Cedid Ortasının Teşkili ve "Nizâm-ı Cedid Askeri Kanunnamesi", *Belleten*, 36/141 (1972), 1-13.

23 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, 61. Redif, nizâmiye hizmetinden sonraki askerlik devresi için kullanılan bir tabirdir. Asâkir-i redif ordusu, asâkir-i nizâmiye ordusunun yedeği olarak düşünülebilir. Redif taburlarının oluşturulmasıyla ilgili olarak bkz. Musa Çadırcı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu," *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 13 (1974), 63-75; Mübahat S. Kütükoğlu,

sağlanması açısından 1830'lu yıllar itibariyle mevcutları yirmi-otuz bin civarında bulunan Anadolu eyâletleri sipahilerini de dikkate almak gerekmektedir. Bu sipahiler 1830'ların sonlarına doğru düzenli ordu kapsamına alınmaya çalışılmıştır. Ancak, bu uygulamadan beklenen sonuç alınamayınca 1846 yılında tımarlı sipahilik lağvedilmiştir.[24] Tanzimat'tan sonra taşrada güvenlik teşkilâtı olarak redif birliklerinin yanısıra vilâyetlerin ihtiyaçlarına göre ayrıca Asâkir-i Zabtiye birlikleri oluşturulmaya başlanmıştı. Zaman içinde bu birlikler Osmanlı iç güvenlik teşkilâtının omurgası haline gelmiştir.

Osmanlı tarihçiliğinde Asâkir-i Zabtiye'nin modern bir iç güvenlik teşkilâtı olduğu genellikle gözardı edilmiştir. Bunda kurumun ordu nizâmında yapılandırılmış olmasının yanısıra idarî olarak, özellikle başlarda, Seraskerlik denetiminde bulunmasının da bir payı vardır. Dağınık bir durumda bulunan Asâkir-i Zabtiye birimlerini bünyesinde toplamak üzere 1846 yılında Zabtiye Müşirliği'nin kurulmasıyla iç güvenlik birimleri aslında hukukî ve idarî bakımdan ordudan koparılmıştır. Bu durum konuyla ilgili literatürde sivil bir güvenlik teşkilâtına gidiş açısından önemli bir adım olarak nitelendirilmiştir. Daha sonra inceleyeceğimiz üzere 1879 yılında Asâkir-i Zabtiye birimlerinin Seraskerlik bünyesinde oluşturulan Jandarma Dairesi'ne bağlanması ise, sivil bir iç güvenlik teşkilâtının oluşması açısından bir geri adım olarak yorumlanmıştır.[25] Ancak, bütün bu yorumlarda askerî ve sivil güvenlik

---

"Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asakir-i Mansure," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12 (1982), 127-158.

24 Zabtiye Müşiriyeti'nin kurulmasından sonra 1847 yılında bütün tımar sahipleri, hayatları boyunca aylık almak üzere ve tımar bedellerinin yarısı ödenmek yoluyla emekli edilmişlerdir. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât*, c. 3, İstanbul 1327, 110-111.

25 Bu görüş Alyot ve Akçobal tarafından ısrarla vurgulanmıştır. Aynı görüşler daha sonraki araştırmacılar tarafından da sorgulanmadan tekrar edilmiştir. Bu yaklaşımlar Türkiye toplumunda ordunun ve askerî kesimin belli bir siyasî ağırlığa sahip olduğu tespitinin ve bu doğrultudaki eleştirel yaklaşımın, Osmanlı-Türkiye tarihi çerçevesinde geriye doğru projeksiyonuyla ilgilidir. Böylece, Türkiye siyasetinde ordunun ağırlığının sebepleri güncel dinamiklerde aranmak yerine sorunun kaynakları bir bakıma Osmanlı geçmişine havâle edilmektedir. Güvenlik teşkilâtının ağırlıklı olarak ordu nizâmında olmasının bir arâz olduğu görüşü geç modernleşmeyle de ilişkilendirilmekte ve Doğu Avrupa veya bir tür Prusya geleneği olarak da nitelendirilmektedir. Oysa ondokuzuncu yüzyıl başı Prusyasında idarenin sivil veya askerî olmasının bir stil farkı olmaktan öte bir anlam taşımadığı şeklindeki görüşler Almanya tarihiyle ilgili literatürde sağlam bir biçimde ortaya konulmuş bulunmaktadır. Alf Lüdtke, *Police and State in Prussia, 1815-1850*, çev. Pete Burgess, New York 1989, 15-16.

teşkilâtları arasında ikincisi lehine normatif bir tercihin yapılmış olduğunu görüyoruz. Yine bu yaklaşımlarda modernleşmeci bir anlayışla sivil bir iç güvenlik teşkilâtına doğru bir ilerleme olması gerektiği beklenmektedir. Oysa sivil veya askerî güvenlik teşkilâtı kavramlarına normatif bir içerik atfetmeden her bir tarihî anda icra edilen güvenlik pratiklerinin sosyal ve siyasî içeriğine bakmak gerekmektedir. Konuya bu açıdan bakıldığında, Asâkir-i Zabtiye teşkilâtının 1879 sonrasında jandarma olarak yeniden yapılandırılmasını, bu kurumların idarî bakımdan sivil veya askerî birimlerden hangisine bağlı olduklarından bağımsız olarak, Osmanlı merkez elitinin taşra siyasetine güvenlik pratiklerini düzenlemek ve merkezileştirmek yoluyla dahil olma çabası olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Tanzimat döneminde Asâkir-i Zabtiye'nin mülkî idareye bağı, hukukî zeminde de ifadesini bulmuştur. 13 Haziran 1869 tarihli Asâkir-i Zabtiye Nizâmnâmesi vilâyet ve kazalarda zabtiyenin mülkî idarenin emri altında olduğunu kesin bir biçimde ifade etmiştir.[26] Vilâyet ve kazalarda zabtiyenin hükümet konaklarında konumlandırılmış olması da bu durumla uyumludur.[27] Zabtiye Müşiriyeti'nin 21 Haziran 1869 tarihli talimatnâmesi zabtiyenin mülkî görevlerini ön plana çıkartarak bu durumu bir kez daha vurgulamıştır.[28] Söz konusu talimatnâmede Asâkir-i Zabtiye'nin mülkî görevleri ahâlinin emniyet ve rahatını sağlamak, devletin mal ve gelirlerinin muhafazası ve tahsili noktasında mahallî hükümetlerin belirleyeceği doğrultuda hareket etmek şeklinde ifade edilmiştir. Bu görevler, kasaba ve köylerin dahil ve haricinde meydana gelen hırsızlık, yol kesme, cinayet, yaralama ve darb gibi suçları işleyenlerin tespit edilmesi ve yakalanması; tutukluların nakli; karakol bekleyip devriye gezerek suç işlenmemesi doğrultusunda önlem almak; yolların

---

26 Asâkir-i Zabtiye Nizâmnâmesi, *Birinci Tertib Düstûr*, c.2, s.728-733 (3 Rebiyülevvel 1286/13 Haziran 1869). Söz konusu nizâmnâmenin gündeme geldiği tarihlerde Anadolu'da Bursa, Konya, Aydın, Ankara, Trabzon, Kastamonu ve Adana vilâyetleriyle Hicaz ve Yemen'de birer zabtiye alayı bulunmaktaydı. Bkz. Alyot, *Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, 92-93.

27 Nizâmnâmeye göre zabtiye askerleri hükûmet konağında daima toplu halde bulunmak zorundaydı. Hükûmet konaklarının uygun bir yeri bunlara tahsis edilecek ve bölüğün yarısı söz konusu mahalde diğer yarısı ise karakollarda ve devriye görevinde bulunacaktı: "Asâkir-i Zabtiyenin Vezâ'if-i Askeriyyesi Hakkında Ta'lîmâtnâme, *Birinci Tertib Düstûr*, c.2, s.734-740 (15 Sefer 1287/17 Mayıs 1870).

28 Asâkir-i Zabtiyyenin Vazîfe-i Mülkiyyelerine Dâ'ir, *Birinci Tertib Düstûr*, c.2, s.740-746 (11 Rebiyülevvel 1286/21 Haziran 1869).

emniyetini sağlamak; yangınları önleyici tedbir almak, yangın durumunda ise müdahale etmek; postaların güvenliğini sağlamak; mürûr tezkeresi ve pasaport kontrolü yapan memurlara yardımcı olmak; kura ve redif askerlerinin celb ve toplanmasını sağlamak; belediye daireleri tarafından nizâmnâmelere uygun olarak talep edilen işleri görmek şeklinde sıralanmıştır.

1879 öncesi dönemde Asâkir-i Zabtiye kurumsal yapısı ve görevleri bakımından daha çok jandarma niteliği taşımaktaydı. Osmanlı hükûmetleri tam da bu sebeple Asâkir-i Zabtiye'den ayrı olarak ve öncelikle kent merkezlerinde görevlendirilmek üzere bir polis teşkilâtı oluşturmak için teşebbüslerde bulunmuştur. Aslında daha önce ve Zabtiye Müşiriyeti'nin kurulmasından bir yıl evvel, yani 1845 yılında, İstanbul'da bir polis teşkilâtı kurulması için adım atılmış ve bu doğrultuda bir "polis nizâmnâmesi" yayımlanmıştı. Ancak, uygulamada ciddî adımlar atılamamıştır.[29] Bu konu 1867'de beldeleri, yani vilâyet, sancak ve kazaları da kapsayacak şekilde genişletilerek yeniden gündeme getirilmiştir.[30] Vilâyetlerde hükûmet dairelerinde konumlandırılacak olan memûrîn-i teftişiyyenin "polis usûlüne lâzım olan işleri rü'yet ve icrâ etmekle" görevli olacağı ilgili talimatnâmelerde açıkça belirtilmişti.[31] Teftiş memurlarının görevleri arasında beledî zabıta işlerinin de olması dikkat çekicidir.[32] Ancak, vilâyetlerde teftiş memurları istihdamı kararı uygulamaya konulmamış ve polis teşkilâtının yerine getirmesi gereken görevlerin

---

29 Nizâmnâmeye göre polis teşkilâtı Tophane-i Âmire Müşirliği'ne bağlanacak ve bir de polis meclisi oluşturulacaktı. Ancak, bu teşebbüs Zabtiye Müşirliği'nin kurulmasıyla birlikte gündemden düşmüştür. Bkz. Alyot, *Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, 75-79.

30 Memûrîn-i Teftişiyyenin Sûret-i İntihâbı ve Vaz' ve Hareketleri Hakkında Ta'rîfâtı Mütezemmin Ta'lîmâtdır, *Birinci Tertib Düstûr*, c.2, s.748-753 (23 Rebiyülevvel 1284/25 Temmuz 1867).

31 Talimatnâmenin altıncı bendi teşkilâtın son derece geniş tanımlanan görevlerini şu şekilde sıralamıştır: Bir olay olduğunda hemen yetişip incelemek ve rapor hazırlamak; gelip giden yolcuları izlemek; sahil bölgelerinde vapur ve kayıklarla gelip gidenleri takip ederek dikkate değer bir şey var ise hükûmete bildirmek; gelen gidenlerin pasaport ve mürûr tezkerelerine bakmak, şüpheli ve pasaportsuz veya kefilsiz kimseleri hükûmete teslim etmek; hükûmet tarafından emir ve ilân olunan tenbihatın icrasını sağlamak, bunların hilâfına hareket edenleri tespit etmek ve hükûmete ihbar etmek.

32 Bunlar özetle, eşya ve erzakın narh usûlünce satılmasını sağlamak; noksan ölçen kantar ve terazi kullanılmasını engellemek; bozuk ve eksik gramajlı ekmek yapılmasının önünü almak; hasta koyun ve sığır kesilmesini, ham ve bozuk meyve satılmasını engellemek; sokakların temiz tutulması ve bina nizâmnâmelerinin uygulanmasını sağlamak şeklinde ifade edilmiştir.

tamamı Asâkir-i Zabtiye'ye havâle edilmiştir.[33] Böylece 1879 yılına kadar İstanbul'da olduğu gibi taşrada da Asâkir-i Zabtiye'den ayrı bir polis teşkilâtı oluşturulamamıştır. Asâkir-i Zabtiye hem jandarma hem de polise ait görevleri bünyesinde barındıran yegâne iç güvenlik teşkilâtı olarak varlığını devâm ettirmiş ve bu yapı Berlin Kongresi sonrası döneme miras bırakılmıştır.

Egemenlik, İç Güvenlik Sorunu ve Devlet, 1879-1909

Osmanlı İmparatorluğu'nda iç güvenlik teşkilâtının yapısı ve güvenlikle ilgili pratiklerinin niteliği, 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında 1878 Berlin Antlaşması'yla başlayan dönemde köklü biçimde değişmiştir. Yeni dönemin en belirgin özelliği Avrupa devletlerinin Osmanlı'nın iç siyasetine daha fazla müdahale etmelerini mümkün kılan diplomatik bir zeminin ortaya çıkmış olmasıdır. Berlin Antlaşması'nın 23. maddesi Makedonya'da Avrupa devletlerinin denetiminde reformlar yapılmasını öngörürken, 61. maddesi Doğu Anadolu vilâyetlerinde idarî reformlar yapılmasını gerektirmekteydi. Böylelikle yeni dönemde Osmanlı siyasetinin merkezine Doğu Anadolu'da "Ermeni Meselesi", Balkanlar'da ise "Makedonya Meselesi" oturacaktı.[34] İşte "Anadolu Islahatı" ve "Rumeli Tensikatı" genel başlıkları altında gündeme gelen Osmanlı vilâyetlerinde jandarma ve polis teşkilâtına ilişkin yeni düzenlemelerin çerçevesini de bu siyasî konjonktür belirlemiştir.[35] Kaldı ki bu dönemde yalnızca güvenlik alanında

---

33 1879 öncesi dönemde Osmanlı başkentindeki durum da Asâkir-i Zabtiye'nin temel güvenlik birimi olması bakımından taşradaki yapıyla benzerlik taşımaktadır. 1864 tarihli İdâre-i Vilâyet Nizâmnâmesi ile birlikte, İstanbul ve çevresinin güvenlik işleri Zabtiye Müşiriyeti'nin bünyesinde bulunan İdâre-i Livâ-i Zabtiye meclisine devredilmişti. 1870 tarihinde gündeme gelen Dersaadet ve Mülhâkatı İdâre-i Zabıta ve Mülkiye ve Mehâkim-i Nizâmiye Nizâmnâmesi ile İstanbul'daki yapılanma bir düzene sokulmaya çalışılmıştır. Bkz. 22 Şubat 1870 tarihli Dersaadet ve Mülhakatı İdâre-i Zâbıta ve Mülkiye ve Mehâkim-i Nizâmiye Nizâmnâmesi. Bu nizâmnâmeyle başkentin güvenliği Zabtiye Müşirliği'ne verilmiş ve bölge Dersaadet, Beyoğlu, Üsküdar ve Çekmece ismiyle dört mutasarrıflığa ve Galata, Adalar, Kartal, Fatih, Eyüb, Yeniköy, Beykoz ve Çatalca isimleriyle sekiz kaymakamlığa ve ayrıca beş müdürlüğe bölünmüştü. Daha sonra yapılan düzenlemelerle başkent dokuz zabıta dairesine, her daire merkezlere ve her merkez de mevkilere ayrılmıştır. Alyot, *Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, 106-108.

34 Doğu Anadolu'da Berlin Kongresi sonrası Ermeni meselesinin ortaya çıkışına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı*, İstanbul 1984.

35 Bu genel çerçeveye yönelik değerlendirmeler için bkz. Robert Farrer Zeidner, "Britain and the Launching of the Armenian Question," *International Joumal of*

değil adliye teşkilâtında, taşra idarî yapısında ve orduda da önemli düzenlemeler yapılmıştır.[36]

Bu düzenlemeler belli bir soyutlama düzeyinde merkezî otoritenin sosyal alana nüfûzunun artmış olması sebebiyle Osmanlı örneğinde modern devlet oluşum sürecinin bir vechesi olarak değerlendirilebilir. Ancak, konunun bu şekilde kavramsallaştırılması gerçek tarihî öznelerin yerine soyut kavram ve süreçlerin ikâme edilmesi anlamına gelecektir.[37] Bu açıdan bakıldığında ondokuzuncu yüzyıl sonunda gündeme gelen idarî reformları, Osmanlı merkez yöneticilerinin taşra siyasetine dahil olma ve onu kendi çıkarlarına göre biçimlendirme çabası olarak değerlendirmek daha isabetli olacaktır. Bununla birlikte Doğu Anadolu ve Rumeli vilâyetlerinde gündeme gelen idarî reformların arkasında İngiltere hükûmeti gibi başka siyasî güçler de bulunmaktaydı. Yirminci yüzyılın dar egemenlik kavramıyla bakıldığında ulus-devlete ait olması gereken ve modern devletin en önemli meşruiyet kaynaklarından olan eğitim, sosyal yardım, adalet ve güvenlik hizmetleri, Osmanlı topraklarında, ulus-ötesi güçlerin de aktif olduğu bir siyasî rekabet ortamında şekillenmekteydi.[38] Ancak Osmanlı coğrafyasında idare, adliye ve güvenlik alanında reform yapılması ihtiyacını belirleyen en önemli olgunun, bütün bu faktörlerin yanında, geniş yığınların siyaset sahnesindeki faal mevcudiyeti

---

Middle East Studies, 7 (1976), 465-483; Stephen Duguid, "The Politics of Unity: Hamidian Policy in Eastern Anatolia," *Middle Eastern Studies*, 9 (1973), 139-155.

36 Adliye konusunda bkz. Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003. Ordu konusunda bkz. Merwin Albert Griffiths, *The Reorganization of the Ottoman Army under Abdulhamid II, 1880-1897*, Basılmamış Doktora Tezi, University of California, Los Angeles 1966. İdarî yapıyla ilgili bkz. İlber Ortaylı, *Tanzimat'dan Cumhuriyet'e Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul 1985; İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara 2000.

37 Bu sorunları modern devletin oluşumuyla ilgili tarihî sosyoloji literatürü ve Foucault'dan esinlenmiş sosyal kontrol eksenli teorilerde görmek mümkündür. Birincisinde soyut kavramlar gerçek öznelerin yerine ikâme olunurken, ikincisinde iktidar merkezsizleştirilerek öznelerin görünmez kılındığı bir siyaset anlayışına ulaşılmaktadır. Somut öznelerin kaybedildiği bu yaklaşımlarda devlet iktidarının sosyal içeriği kolayca görünmez kılınabilir.

38 Bu rekabetin Osmanlı Devleti açısından bir meşruiyet krizi yarattığı görüşü için bkz. Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2002.

olduğunun altı çizilmelidir.[39] Geniş yığınlar, gündelik hayatın yerel çerçevesindeki siyasî varlıkları bir yana, "yüksek siyaset" düzlemindeki gündemin oluşmasında da belirleyici bir rol oynamışlardı. Osmanlı yöneticileri, bir yandan geniş yığınların siyaset sahnesini şekillendirdiği diğer yandan da Avrupa hükûmetlerinin yerel siyaseti yönlendirme çabalarının önplana çıktığı bir ortamda, idarî reform yoluyla kendi iktidarlarını pekiştirme ve yeniden üretme çabası içinde olmuşlardır. İşte bu konjonktür genel olarak yönetim aygıtı ve siyaset tarzındaki değişimleri, özel olarak da iç güvenlik pratikleriyle jandarma ve polis teşkilâtlarının yapısını belirlemiştir.

Yukarıda söylenenleri daha somut bir şekilde ifade etmek gerekirse, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1879 sonrasında taşrada idarî yapının, yargı teşkilâtının ve güvenlik birimlerinin yeniden düzenlenmesi yerel ve uluslararası siyasetin örtüştüğü bir zeminde gerçekleşmişti. Bu süreçte İngiltere ve konuya müdâhil olan diğer Avrupa devletleri Osmanlı yönetim aygıtının taşraya nüfûzunun ve taşradaki toplumsal iktidar ilişkilerinin yeniden kuruluşu sürecinin özneleri arasına dahil olmuşlardı. Berlin Antlaşması sonrasında Avrupa devletlerinin Anadolu Islahatı kapsamındaki talepleri dört temel konu üzerinde yoğunlaşmıştı: Güvenlik teşkilâtının ıslahı; nahiye teşkilâtının yaygınlaştırılması; vergi konusunda reform ve vergi tahsildarlarının görevlendirilmesi ve son olarak adliye teşkilâtında düzenleme yapılması. İngiltere hükûmeti bir yandan gayrimüslimlerin vilâyet, kaza ve nahiye idarelerinde ve oluşturulacak jandarma ve polis teşkilâtlarında nüfusları oranında temsil edilmelerini, diğer yandan da gerek jandarma ve gerekse adliye teşkilâtıyla ilgili reform çalışmalarında yabancı uzmanların görevlendirilmesini istemekteydi.[40]

---

39 Doğu Anadolu'da Ermeni meselesi, Kürt aşiretleri meselesi, Balkanlar'da Bulgar meselesi ve daha genel olarak eşkıyalık meseleleri bu açıdan değerlendirilmelidir.

40 1880'li yıllardan itibaren İngiltere'nin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikasından ayrıldığı ilgili literatürde yoğun bir biçimde vurgulanmıştır. Oysa İngiltere'nin gerek Balkanlar'da gerekse Doğu Anadolu'da gayrimüslim ahâli lehine gerçekleştirilmesi düşünülen reformların en önemli savunucuları arasında bulunuşunun basit bir biçimde Bulgar ve Ermeni milliyetçiliğini teşvik yoluyla Osmanlı topraklarının bölünmesini hızlandırdığını düşünmek doğru değildir. İngiltere'nin Osmanlı'ya yönelik politikalarının sabit olmadığını, Liberal veya Muhafazakâr Parti hükûmetlerinin farklı önceliklere sahip olabildiğinin altı çizilmelidir. Ayrıca İngiltere'nin de takipçisi olduğu Doğu Anadolu'da adliye, idare ve jandarma-polis teşkilâtlarında yapılan reformlar Osmanlı merkezinin bu bölgelerdeki otoritesinin pekişmesi sonucunu doğurmuştur.

İdarî alanda kapsamlı reformlar yapılması yoluyla Osmanlı taşrasının merkezin yönetim pratikleri kapsamına alınması, aslına bakılırsa Osmanlı merkez yöneticilerinin çıkarınaydı. Nitekim, Osmanlı hükûmetlerinin Anadolu Islahatı ve daha sonra Rumeli Tensikatı kapsamında gündeme gelen reformları uygulamak için hayli çaba sarf ettiği görülmektedir. Fakat yine de sürecin sancısız ve pürüzsüz ilerlediğini söylemek zordur. Özellikle arazide görev başındaki Osmanlı bürokratlarının gayrimüslimlerin jandarma ve polis birliklerinde istihdamı konusunda daha temkinli davrandıkları görülmektedir. Örneğin 1896 yılında Van Vilâyeti'nde teftiş görevinde bulunan Saadettin Paşa, Ermeni köylerindeki jandarma erlerinin kolayca Ermeniler'e uyduklarını ifade etmektedir. Sadettin Paşa Ermeniler'in jandarma birliklerinde istihdamları konusunda katı bir tutum sergilemiştir.[41] Ancak, Avrupa devletleri reformlar konusunda İmparatorluğun belli bölgelerine odaklanmışken, Osmanlı hükûmetinin taktik olarak söz konusu reformları ülkenin tamamını kapsayacak bir şekle sokmak için uğraştığı söylenebilir. Böylece gerek Doğu Anadolu'nun gerekse Makedonya'nın, Girit örneğinde olduğu gibi farklı bir idarî yapıya ve zaman içinde de özerk bir statüye kavuşmasının önü alınmış olacaktı. Bu konjonktür Abdülhamid döneminde idare, yargı ve güvenlik alanında çok yoğun düzenlemelerin yapılmasını mümkün kılmıştır. Ancak bu idarî düzenlemeleri basit bir şekilde ve kavramın kendisini sorunsallaştırmadan "reform" olarak nitelemek açıklayıcı olmaktan uzaktır. Osmanlı idarecileri reform yapmış olmak sâikiyle hareket etmiş olmaktan çok, aktörleri Avrupa hükûmetleri, yerel güç odakları ve sıradan halk olan bir zeminde kendi iktidarlarını pekiştirmenin gayreti içinde olmuşlardır. Osmanlı jandarma ve polis teşkilâtı, 1879 sonrasının bu iktidar mücadeleleri bağlamında biçimlenmiştir.

Yukarıda da işaret edilmiş olduğu gibi 1879-1908 yıllarını kapsayan dönemde taşra güvenlik teşkilâtında İmparatorluğun tamamını kapsayacak biçimde ve merkezî hükümetin taşradaki egemenliğini pekiştirmeye yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bu çerçevede ilk olarak Said Paşa'nın sadrazamlığı döneminde Avrupa'daki sisteme benzer bir jandarma teşkilâtı oluşturmak üzere Fransa ve İngiltere'den uzmanlar getirtilip bu uzmanlara bir reform

41 Sami Önal, *Sadettin Paşa'nın Anıları: Ermeni-Kürt Olayları (Van, 1896)*, İstanbul 2004 (2. baskı), 104.

projesi hazırlama talimatı verilmiştir.[42] Ancak, raporun hazırlanması beklenmeden 20 Kasım 1879 tarihli bir tezkere ile jandarma teşkilâtının oluşturulması için hemen işe girişilmiştir.[43] Osmanlı Hükûmeti'nin reform konusundaki bu aceleciliği Avrupa devletlerinin müdahale için kullanabilecekleri gerekçeleri mümkün olduğu kadar azaltma kaygısından kaynaklanmaktaydı. Said Paşa Hükûmeti'nin reform doğrultusunda attığı en önemli adım Asâkir-i Zabtiye teşkilâtının Zabtiye Müşiriyeti'nden alınıp Seraskerlik bünyesinde yeni oluşturulan Jandarma Dairesi'ne bağlanması olmuştur. Aynı tezkereyle Zabtiye Müşirliği nezârete dönüştürülmüş ve İstanbul'un güvenlik ve asâyişinin sağlanması görevi bu kuruma bırakılmıştır.[44] Zabtiye Nezâreti'nin yanısıra İstanbul'da ayrıca bir de jandarma alayı bulundurulacaktı. Yeni düzenlemeye göre vilâyetlerdeki jandarma birlikleri doğrudan Seraskerliğin denetiminde olacaktı. Bu kararın, Avrupa devletlerinin gayrimüslimlerin mahallî jandarma birliklerinde nüfusları nispetinde temsil edilmeleri yönünde baskı uyguladıkları bir ortamda gündeme gelmiş olması hayli önemlidir. Buradaki amaçlardan birisi taşradaki güvenlik birimlerinin, yerel güç odaklarının ve bunların aracılığıyla da Avrupa devletlerinin etkisi altına girmelerinin önünü almaktı. Yeni jandarma teşkilâtının Seraskerlik bünyesinde ve dolayısıyla Hükûmet'in doğrudan kontrolü altında bulunacak olması bu açıdan hayli önemliydi.

Doğu Anadolu'da gayrimüslimler lehine reformlar yapılması yönündeki baskılar, netice itibariyle, Osmanlı Hükûmeti'nin iç güvenlik teşkilâtını kapsamlı bir şekilde yeniden düzenlemesine vesile olmuştur.[45] Bu çerçevede

---

42 Mehmed Said Paşa 18.10.1879-9.6.1880 arasında 8 ay; 12.9.1880-2.5.1882 arasında 2 yıl; 12.7.1882-30.12.1882 arasında 5 ay; 3.12.1882-24.9.1885 arasında 2 yıl ve 8.6.1895-30.9.1895 arasında 5 ay olmak üzere incelemekte olduğumuz dönemde birçok kez sadrazamlık görevinde bulunmuştur. Said Paşa daha sonraki tarihlerde de birçok kez aynı görevde bulunmuştur.

43 Alyot, *Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, 113.

44 *A.g.e.*, 115.

45 Jandarma ve polis teşkilâtları ve iç güvenlik faaliyetleri ondokuzuncu yüzyılın son yirmi yılı ve özellikle 1903 öncesinde hukukî bir temele oturtulmadan daha çok pratik ihtiyaçlara göre belirlenen talimatlarla yürütülmüştür. Aslında Said Paşa'nın sadrazamlığı döneminde 15 Nisan 1880 tarihinde jandarmayla ilgili ayrıntılı bir nizâmnâme hazırlanmış; ancak bu nizâmnâme uygulamaya konulamamıştır. 1903 senesinde Makedonya'daki ayaklanmaların ardından ve Rumeli Tensikatı'nın çerçevesini belirlemek üzere büyük oranda Fransız mevzuatından esinlenilerek ayrıntılı bir jandarma nizâmnâmesi hazırlanmış ve kademeli olarak yürürlüğe konulmuştur. Jandarma ve polisle ilgili hukukî mevzuat İkinci Meşrutiyet yıllarında tekrar gözden

yapılan düzenlemeler sonucunda Osmanlı jandarmasının vilâyet merkezlerinde lejyon veya alay, sancaklarda müfreze veya tabur, kazalarda da bölük nizâmına göre taksim olunması planlanmıştır.[46] Bölüklerin altındaki en küçük birimi ise bir çavuş veya onbaşının komutasında bulunan piyade veya süvari onbaşı takımları oluşturacaktı. Ayrıca Asâkir-i Zabtiye'nin jandarma olarak yeniden örgütlenmesi sırasında, üç jandarma neferinin beş Asâkir-i Zabtiye neferinin görevini yerine getirebileceği varsayılarak mevcudun neredeyse yarı yarıya azaltılması öngörülmüştür. Planlara göre jandarma teşkilâtı 1250 subay, 11,709 piyade ve 7377 süvari olmak üzere toplam 20,336 kişi olarak tasarlanmıştır. Bu tarihte Asâkir-i Zabtiye mevcudunun 37,943 olduğu düşünüldüğünde kapsamlı bir tensikatın amaçlandığı açıkça görülebilir.

Yeni oluşturulacak jandarma teşkilâtının toplam masrafı bir milyon lira olarak öngörülmüştü. Bunun yüzde altmışını jandarma erlerinin maaşları oluşturmaktaydı. Jandarma ve polis teşkilâtının masraflarının bir milyon Lira olarak belirlenmiş olduğu 1 Kasım 1883 tarihli bir başka belgede, söz konusu meblağın devlet hazinesine bir yük oluşturmadan, buğday üretimine kile başına bir kuruş ek vergi koymak sûretiyle karşılanabileceği belirtilmiştir.[47] Bu belgelerden anlaşıldığı kadarıyla 1883 tarihi itibariyle Asâkir-i Zabtiye'nin Jandarma Dairesi bünyesinde yeniden teşkilâtlandırılması doğrultusunda henüz önemli adımların atılamamış olduğu söylenebilir. Bu durumda eski Asâkir-i Zabtiye yapısının devam ettiğini ve günlük ihtiyaçlar doğrultusunda gerçekleştirilen değişikliklerle idare edildiğini söylemek mümkündür.

Berlin Kongresi sonrası dönemde vilâyet, sancak ve hatta kaza merkezlerinde polis birimlerinin oluşturulması da gündeme gelmişti. Osmanlı Devleti bu konuda bir miktar temkinli davranırken Avrupa devletleri, özellikle İngiltere, ısrarcı olmuş ve jandarmada olduğu gibi polis birliklerinde de gayrimüslimlerin temsili konusunu gündemde tutmuştur. Osmanlı Hükûmeti, polis teşkilâtının oluşturulması işine öncelikle İstanbul'dan başlamış, taşrada somut adımları ise ancak 1890'lı yılların ortasında ve sınırlı olarak atmıştır.

---

geçirilmiş, ancak 1903 tarihli nizâmnâme daha sonraki düzenlemelere zemin oluşturmuştur.

46 BOA (=Başbakanlık Osmanlı Arşivi), Y.EE (=Yıldız Esas Evrakı), 33/101, tarihsiz. Söz konusu lâyiha, jandarmaya ilişkin on maddelik bir talimatnâme de içermektedir.

47 BOA, Y.PRK.ZB (=Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezâreti Maruzat), 2/44, 30/Z/1300 (1 Kasım 1883). Fakat geç kalındığı için söz konusu ek vergi uygulamasına bir sonraki yıl başlanması kararlaştırılmıştır.

Bununla birlikte dönemin kayıtlarından 1894 yılı itibariyle Hüdavendigâr, Ankara, Suriye, Bitlis, Musul, Hicaz, Yemen, Beyrut, Girid, Kosova, Edirne, Aydın, Van, Cezâir-i Bahr-i Sefîd, Erzurum, Trablusgarb, Trabzon, Sivas, Haleb gibi merkezlerde polis teşkilâtının bulunduğu anlaşılmaktadır.[48] Ancak, 1894 senesi Eylül ayı itibariyle Osmanlı vilâyetlerindeki toplam polis sayısı 779 ile sınırlı kalmıştır. Oysa aynı tarihte jandarma sayısı 26,507 idi.[49]

Vilâyet merkezlerindeki polis teşkilâtları hakkında sınırlı da olsa bilgi sahibiyiz. Örneğin, önemli ve merkeze yakın bir vilâyet olan Edirne'de 127 polis memuru bulunmaktaydı.[50] Bu polisler arasında dört Rum, üç Yahudi ve birer Ermeni ve Bulgar bulunmaktaydı. Ayrıca polis teşkilâtında zaten sayıca az bulunan gayrimüslimlerin neredeyse tamamı alt kademelerde görevlendirilmişti.[51] Gayrimüslimlerin güvenlik teşkilâtında nüfusları nisbetinde temsil edilmeleri konusunda Edirne vilâyetine ilişkin bu veriler hükümet politikasını yansıtmaktan uzaktır. Osmanlı idaresi özellikle Doğu vilâyetlerinde nüfus oranında temsil ilkesine riayet etmiştir. Bâb-ı Âli'nin jandarma subayları konusunda daha temkinli davranmakla birlikte erler arasında gayrimüslimlerin sayılarının artırılması için elinden geleni yaptığı söylenebilir. Ancak yine de hedeflenen oranlara ulaşılmaktan uzak kalınmıştır.[52] Bu sonuçlarda

---

48 BOA, Y.PRK.UM (=Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirat), 31/1, 1312.CA.2 (1 Kasım 1894). Ayrıca bkz. BOA, Y.PRK.DH (=Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezâreti Maruzat), 2/94, 29.Z.1305 (6 Eylül 1899). Halim Alyot, vilâyetlerde polis teşkilâtının kuruluşunun 1896 yılına kadar geciktiğini öne sürmektedir. Oysa yukarıdaki belgeler 1894 yılından itibaren birçok vilâyette polis teşkilâtı bulunduğunu ortaya koymaktadır.

49 BOA, Y.PRK.UM, 31/1, 1312.CA.2 (1 Kasım 1894).

50 BOA, Y.PRK.UM, 30/62, 1312.RA.11 (12 Eylül 1894). Ayrıca bkz. BOA, Y.PRK.UM, 30/65, 1312.RA.13 (14 Eylül 1894).

51 Edirne'de bulunan jandarma taburlarındaki durumun daha farklı olmadığı anlaşılıyor. Edirne Jandarma Alayı 1894 senesi itibariyle Edirne merkez, Kırkkilise, Tekfurdağı, Gelibolu, Dedeağaç, Gümülcine taburlarıyla bir adet seyyar süvari taburundan oluşmaktaydı. Toplam 2526 kişilik alay mevcudunun 124 tanesi subay ve bunların tamamı Müslüman iken, 2402 erin 5 tanesi Rum, 4 tanesi Ermeni ve geri kalanı da Müslüman'dı.

52 Örneğin, Ahmet Şakir Paşa'nın umumî müfettişliği döneminde uygulanan reform çabaları sonucunda Bitlis'te mevcut 1133 jandarmadan, nüfus oranını yansıtmak bakımından 280 tanesi gayrimüslim olması gerekirken rakamın, 262'de kaldığı görülmektedir. Erzurum'daki 1190 mevcut içinden gayrimüslim miktarı 260 olması gerekirken, ancak 60'a ulaşabilmiştir. Diyarbakır'da toplam mevcut 1329 ve hedeflenen rakam 178 iken ulaşılan rakam 144 olmuştur. Sivas'ta rakamlar sırasıyla 1500, 162 ve 265; Harput'ta 1282, 83 ve 200 olarak tespit edilmiştir. Van'da ise toplam 1002 mevcutlu jandarma alayında 342 gayrimüslim bulunması gerekirken

Osmanlı yöneticilerinin kararından çok gayrimüslim ahâlinin, Doğu Anadolu'da özellikle Ermeniler'in, tercihlerinin de payı olmuştur.

1880-1894 yılları arasında Anadolu Islahatı çerçevesinde birçok vilâyet merkezinde küçük de olsa polis birimleri oluşturulmuştur. Örneğin Hakkari vilâyetinde içlerinden bir tanesi gayrimüslim olmak üzere yedi kişilik bir polis teşkilâtı bulunmaktaydı. Van vilâyetinde ise 1885 yılında bir polis teşkilâtı kurulmuş ve hususî müfettişlik biriminin başına da Avedis Efendi Barteviyan getirilmişti.[53] Ayrıca Bitlis'te 87, Erzurum'da 57, Diyarbakır'da 66, Harput'ta 62, Van'da 82 ve Sivas'ta 37 polis memuru bulunmaktaydı.[54] Polis birimlerinin vilâyet merkezlerinde yaygınlaşması Osmanlı merkez yöneticilerinin taşra siyasetine dahil olma imkânlarını artırmaktaydı. Bu polis birimlerine ilişkin ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Ancak, bir fikir vermek açısından Beyrut'ta görevli polis memurlarının memleketleri itibariyle terkipleri hakkında elde ettiğimiz verilere burada kısaca değinmek faydalı olabilir. Buna göre 1894 yılı itibariyle Beyrut'ta başkomiser dahil olmak üzere toplam 62 polis memuru görevlendirilmişti. Bu polis memurlarından 34'ü Şam doğumlu iken diğerleri doğum yerleri açısından son derece dağınık bir görünüm arz etmektedir. Adana, Bağdad, Belgrad, Beyrut, Edirne, İşkodra, İzmid, Karahisar, Kerkük, Kıbrıs, Malatya, Mardin, Sudan ve Tuna'dan birer kişi, İstanbul ve Dağıstan'dan ikişer kişi kadroda bulunmaktadır. Bu durumda polis memurlarının yarıdan fazlasının yerli olduğu, geri kalanların önemli bir kısmının yakın vilâyetlerden geldiği; ancak İstanbul, Kıbrıs ve İşkodra kökenli polisler örneklerinde olduğu gibi istisnaların da bulunduğu anlaşılmaktadır.[55]

Güvenlik teşkilâtının nâhiye ve köyler düzeyine kadar ulaştırılması konusunu gündeme getiren Avrupa hükûmetlerinin taleplerine karşılık Osmanlı Hükûmeti bu konuyu kendi başına egemenlik haklarının bir ihlâli olarak değerlendirmemiş ve insiyatifi ele alarak somut adımlar atmıştır. Nâhiye

---

söz konusu tarihte tek bir gayrimüslim erin bulunmadığı anlaşılmıştır. Musa Şaşmaz, *British Policy and the Application of Reforms for the Armenians in Eastern Anatolia*, Ankara 2000, 168. Aynı konuda ayrıca bkz. Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, İstanbul 1993, 99.

53 Şaşmaz, *British Policy and the Application of Reforms for the Armenians in Eastern Anatolia*, 123.

54 *A.g.e.*, 230. Aynı bilgi için bkz. Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, 167.

55 BOA, Y.PRK.UM, 30/60, 1312.RA.101 (11 Eylül 1894).

teşkilâtı oluşturmaktaki amaç, devletin malî ve idarî imkânlarının sınırlı olduğu bir ortamda yirmi-otuz köyü bir nâhiye bünyesinde bir araya getirerek idare, adliye ve güvenlik teşkilâtlarının kapsam alanını taşranın ücrâ köşelerine doğru genişletmekti.[56] Nâhiye teşkilâtının kurulması, Osmanlı yönetim aygıtının adliye ve güvenlik birimleri ve pratikleri aracılığıyla köylere kadar uzanabilmesi anlamına gelmekteydi. Bu sürecin insiyatif ve kontrolü Osmanlı yöneticilerinin elinde olduğu takdirde, taşradaki Osmanlı hâkimiyeti pekiştirilmiş olacaktı. Gerçekten de süreç bütün karmaşıklığına rağmen bu doğrultuda gelişmiştir. Doğu vilâyetleri için hazırlanan talimatnâmelere göre, nâhiye teşkilâtı oluşturulan yerlerde güvenlik birimi olarak nâhiye müdürünün idaresinde ikisi merkez kazadan, dört tanesi de nâhiye ahâlisinden seçilmek üzere altı polis memuru bulundurulması öngörülmüştür.[57] Ancak, Osmanlı taşrasının en uç noktasında, nâhiyeler ve köyler düzeyinde oluşturulacak bu tür güvenlik birimleri yerel unsurların müdahalesine açık bir durumdaydı ve kontrolün Osmanlı merkez yöneticilerinin elinden çıkma ihtimâli yüksekti. Bu sebeple Bâb-ı Âli 1895 öncesinde nâhiye düzeyinde polis teşkilâtı oluşturulması konusunda hayli temkinli davranmış ve taşra polis teşkilâtı vilâyet merkezleriyle sınırlı tutulmuştur. Osmanlı Hükûmeti bu dönemde kırsal kesimde güvenlik işlerini büyük oranda jandarmaya havâle etmiştir. Bu tercihte hiç şüphesiz malî imkânsızlıkların da etkisi olmuştur. Bu dönemde polis teşkilâtına ilişkin masraflar doğrudan merkez bütçeden karşılanmakta iken jandarmanın masrafları yerel bütçeden karşılanmaktaydı.

Taşrada polis teşkilâtının cılızlığı ve güvenliğin sağlanması işinin büyük oranda jandarma teşkilâtına havâle edilmiş olması Abdülhamid dönemiyle sınırlı kalmamış ve bu durum İttihad ve Terakki döneminde de devâm etmiştir. Örneğin, 1912 senesinde bile taşrada polis teşkilâtının oluşturulması doğrultusunda henüz önemli adımların atılamamış olduğunu görüyoruz.[58]

---

56 Nâhiye teşkilâtı bölgede bulunan halkın idare katında, adliye ve güvenlik birimlerinde ve vergi tahsildarlığı görevlerinde nüfusları oranında temsil edilmelerini mümkün kılmak üzere düzenlenecekti. Hazırlanan nizâmnâmelere göre her bir nâhiye yirmi-otuz civarında köyün bir araya getirilmesiyle oluşacaktı. Örneğin Erzurum vilâyetinde her nâhiye kabaca 14 köyden oluşurken bu rakam Van'da 20 ila 35 arasında değişmiştir. Bkz. Şaşmaz, *British Policy and the Application of Reforms for the Armenians in Eastern Anatolia*, 114.

57 *A.g.e.*, 85-86.

58 BOA, DH.EUM.THR (=Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiyye Müdiriyeti Tahrirat Kalemi), 75/55, 25.R.1330 (13 Nisan 1912).

Meşrutiyet döneminde kaza merkezlerinde bir polis teşkilâtının oluşturulması ve adliye teşkilâtının bulunmadığı kazalarda da en azından birer polis memurunun bulundurulması kararlaştırılmıştı. Ancak, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından vilâyet ve kazalara gönderilen 13 Nisan 1912 tarihli talimatnâme birçok livâ ve kaza merkezinde bu kararın henüz uygulanamadığını ortaya koymaktadır. Belgede bu uygulamanın polis kuvvetinin dağınık bir şekilde bulundurulmasına yol açacağı ve bu sebeple jandarma birliği bulunan kazalarda polis görevlerinin jandarmaya devredilmesi gerektiği bildirilmektedir. Böylece, söz konusu kazalardaki polis memurlarının vilâyet merkezlerine kaydırılması ve polis kuvvetinin dağınıklığının önlenmesi hedeflenmektedir.

Güvenlik teşkilâtı ve pratikleri Osmanlı taşrasında, mahallî unsurlara ve Avrupa devletlerine geniş hareket imkânı sunmaktaydı. Bu ortam jandarma ve polis teşkilâtlarının yapısını doğrudan etkilemiştir. Oysa, Osmanlı merkez yöneticilerinin denetimlerinin daha güçlü olduğu İstanbul'da güvenlik teşkilâtının gelişimi hayli farklı bir seyir izlemiştir. Taşrada asâyiş ve güvenliğin sağlanması, Seraskerlik bünyesinde oluşturulan Jandarma Dairesi'ne bırakılmışken Osmanlı başkentinde 1880'li yıllardan itibaren kapsamlı bir polis örgütü oluşturulması doğrultusunda adımlar atılmıştır.[59] Taşrada polis teşkilâtının mahallî unsurlar tarafından yönlendirilmesi ihtimâl dahilindeyken, Zabtiye Nezâreti'nin kontrolü altında bulunan İstanbul'da bu ihtimâlden bahsetmek hayli zordu. İstanbul polisinin teşkilât yapısı ve sorumluluk alanları 21 Mayıs 1895 tarihli bir talimatnâmeyle belirlenmiştir.[60] Bu talimatnâmede polisin görev alanı son derece geniş tanımlanmıştır. Polis İstanbul'un cadde, sokak ve mahalle aralarında gece-gündüz kesintisiz devriye gezecektir. Mahalle bekçi ve muhtarları ise "mahallâta gelip giden eşhâsa" ve "derûn-ı hânelerin ahvâline" dâir daima malûmat toplayacak ve bu bilgileri polise aktaracaktır.[61] Han ve hanelerin, dükkân ve mağazaların daima takip altında bulundurulması da yine polisin görevleri arasında sayılmaktadır. Osmanlı

---

59 Ayrıca İstanbul'un güvenliği polis teşkilâtının yanısıra beş taburdan oluşan Dersaadet jandarma alayına ve gerektiğinde nizâmiye askerine havale edilmiş bulunmaktaydı. Bkz. Alyot, *Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, 183.

60 BOA, Y.PRK.A (=Yıldız Perâkende Evrakı Sadaret Maruzatı), 11/92, 29.Z.1315 (21 Mayıs 1895). Halim Alyot söz konusu talimatnâmenin tarihini 6 Aralık 1896 olarak vermektedir. Alyot'un verdiği bu tarih muhtemelen talimatnâmenin yayımlandığı tarihi işaret etmektedir. Bizim verdiğimiz ise talimatın padişaha arz tarihini ifade etmektedir. *A.g.e.*, 187.

61 BOA, Y.PRK.A, 11/92, 29.Z.1315 (21 Mayıs 1895).

mahallelerinin ve hanelerinin bu derece yakından takip edilmesi arzusunun 1895 yılında Abdülhamid dönemiyle başladığını düşünmek kuşkusuz doğru değildir. Osmanlı tarihçiliğinde Abdülhamid döneminin polis ve hafiye teşkilâtı ve faaliyetlerine ilişkin ciddî araştırmalara dayanmayan abartılı yorumlar bir hayli yaygındır. Örneğin, Halim Alyot söz konusu nizâmnâmenin yukarıda değinilen yönlerinin "Abdülhamid devrinin iç yüzü ve polis telâkkisini açığa vurduğunu" iddia etmiştir.[62] Oysa Osmanlı Devleti İstanbul'un cadde, sokak ve mahallelerini ve özellikle çarşı-pazar yerlerini, hanlar ve kahvehanelerini denetlemeye yönelik pratikleri ondokuzuncu yüzyılın başlarından hatta daha öncesinden devreye sokmuş bulunmaktaydı.[63] 1902 yılına gelindiğinde ise İstanbul polisinin bu ve benzeri kontrol faaliyetlerini yürütebileceği gelişkin bir teşkilât yapısı şekillenmiş bulunmaktaydı. Bu tarihte İstanbul polis teşkilâtı, her birinde bir baş-komiser, bir adet ikinci dereceden komiser, iki adet üçüncü dereceden komiser, altı adet çavuş ve kırkiki adet nefer olmak üzere toplam elliiki kişi mevcutlu otuzdokuz adet bölükten oluşmaktaydı. Bunların dışında toplam 120 polis mevcutlu üç süvari bölüğü bulunmaktaydı. Sivil polis sayısı ise 78 idi. Netice itibariyle İstanbul polisinin mevcudu 1902 yılında 2275'e ulaşmıştı.[64]

---

62 Alyot'un bu yorumunun yeni araştırmalarda da sorgulanmadan tekrar edildiği görülmektedir. Bkz. Ergut, *Modern Devlet ve Polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği.*

63 1830 ve 40'lı yıllarda İstanbul kahvehanelerinde ahâlinin konuşmalarının yakından dinlenmesi bunun en iyi örneğini oluşturmaktadır. Cengiz Kırlı, "Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol", *Toplum ve Bilim*, 83 (1999/2000), 58-79. "Serseri" ve dilencilere yönelik kontrol uygulamaları için bkz. Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*, İstanbul 2002, 65-114. Süleyman Kâni İrtem, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, İstanbul 1999. Ondokuzuncu yüzyılda İstanbul'un mahalle ve sokaklarının denetimine, örneğin mahalle imam ve muhtarlarının bu doğrultudaki pratiklerine ilişkin sosyal tarih çalışmaları ne yazık ki bulunmamaktadır. Bu konuda önemli bir istisna için bkz. Cem Behar, *A Neighborhood in Ottoman Istanbul: Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap İlyas Mahalle*, Albany 2003. Ondokuzuncu yüzyıl Mısır'ında mahalle muhtarlarının (şeyh) güvenlik açısından oynadıkları rolle ilgili bir tartışma için bkz. Ehud Toledano, *State and Society in Mid-Nineteenth Century Egypt*, Cambridge 1990.

64 BOA, Y.PRK.ZB, 32/51, 1320.S.6 (15 Mayıs 1902). Bu deftere göre İstanbul'daki polis bölükleri şu şekilde taksim edilmiş bulunmaktadır: Devâir-i Aliye Bölüğü, İkinci Merkez Bölüğü, Haber-i Cedid Bölüğü; Şehzâdebaşı, Fatih, Fener, Eyüb Sultan, Kumkapı, İstasyon, Aksaray, Yenimahalle, Kapan-ı Dakîk'te birer adet bölük; Beşktaş'ta üç adet; Beyoğlu'nda iki merkez bir ihtiyat olmak üzere üç bölük; Galata, Hasköy, Kasımpaşa, Dolapdere, Taksim, Pangaltı'da birer bölük; Üsküdar'da

Doğu Anadolu'da jandarma teşkilâtının kurulması ve ıslahatı meselesinde Osmanlı Devleti, İngiltere ve diğer Avrupa devletlerinin baskılarını bertaraf edip idarî reformları kendi insiyatifi çerçevesinde yürütmeyi belli ölçülerde başarabilmişti. Ancak, Balkanlar'da güvenlik teşkilâtının yeniden yapılandırılması sürecinde Avrupa devletleri daha fazla müdahale imkânına sahip olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyeti önce Şarkî Rumeli Vilâyeti'yle ilgili düzenlemeler daha sonra da Makedonya'da 1902 Cuma-i Bâlâ ve 1903 İlinden ayaklanmalarının ardından gündeme getirilen Jandarma Tensikatı vesilesiyle önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Ancak, dış müdahalelerin fazlasıyla önplanda olduğu bu karmaşık süreç Osmanlı jandarmasının bölgede etkin ve güçlü bir yapıya kavuşmasıyla sonuçlanmıştır. Böylece, modern devlet aygıtının en önemli ölçütlerinden biri olan idare ve güvenlik teşkilâtının taşranın en ücrâ köşelerine kadar ulaştırılması sürecinin Osmanlı topraklarındaki özneleri arasında Avrupa devletleri de yerlerini almıştır. Osmanlı yöneticileri ise bu süreçte ipleri mümkün olduğunca ellerinde tutarak, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetini muhafaza etmeye çalışmışlardır.

Makedonya'da güvenlik teşkilâtının şekillenmesi bakımından en dramatik süreç 1902 yılında gerçekleşen Cuma-i Bâlâ ayaklanmasından sonra yaşanmıştır. Bu ayaklanmanın ardından Bâb-ı Âli Avrupa'nın Makedonya vilâyetlerine müdahale gerekçesini ortadan kaldırmak için bir takım idarî düzenlemeleri hızla gündeme getirmiştir. Öncelikle Hüseyin Hilmi Paşa Avrupa devletlerinin de onayıyla müfettiş-i umumî sıfatıyla bölgeye gönderilmiştir. Said Paşa Hükûmeti ise hemen bir reform paketi hazırlamış ve Avrupa hükûmetlerini paket hakkında bilgilendirmiştir. Reform paketinin önemli unsurlarından birini jandarma ve polis teşkilâtının yeniden düzenlenmesi oluşturmaktaydı. Ancak, Berlin Antlaşması'na imza atan devletler bununla yetinmeyip Makedonya için ayrı bir reform tasarısı hazırlamışlardır. Viyana tasarısı olarak bilinen bu paketin üçüncü kısmı jandarma, polis ve köy koruculuğunun yeniden düzenlenmesiyle ilgiliydi.[65] Makedonya örneğinde

---

bir merkez, bir iskele olmak üzere toplam dört bölük; Haydarpaşa İstasyon, Kadıköy'de bir bölük; doksanbir mevcutlu bir adet deniz bölüğü; iki adet müteferrika; bir adet Bâb-ı Zabtiye İhtiyat Bölüğü; bir adet teftiş ve taharri bölüğü; bir adet devâir bölüğü; bir adet meskukat bölüğü; altmış kişilik İstanbul Süvari Bölüğü, otuzyedi kişilik Beyoğlu Süvari Bölüğü, yirmi üç kişilik Üsküdar Süvari Bölüğü ve yetmişsekiz kişilik Sivil Polis heyetinden oluşmaktadır.

65 Gül Tokay, *Makedonya Sorunu: Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, İstanbul 1995, 42-44.

de modern yönetim pratiklerinin gereği olan kurumsal yapıların oluşturulması süreci yine iç ve dış siyaset ayrımının belirsizleştiği bir rekabet ortamında cereyân etmiştir. Ancak bu noktada, geniş yığınların siyaset sahnesindeki faal mevcudiyetlerinin bu süreci belirleyen en önemli unsur olduğunun altı bir kez daha çizilmelidir.[66]

1902 ayaklanmasının ardından Makedonya durulmamış ve 2 Ağustos 1903 tarihinde İlinden Ayaklanması olarak bilinen bölgenin en şiddetli ayaklanması gerçekleşmiştir.[67] Ayaklanmanın ardından Avrupa devletleri 2 Ekim 1903 tarihinde Mürzsteg Tasarısı olarak bilinen dokuz maddelik reform tasarısını hazırlayarak Bâb-ı Âli'ye dayatmışlardır.[68] Mürzsteg Tasarısı'nın önemli bir bölümünü Balkanlar'da güvenlik teşkilâtının yeniden yapılandırılması oluşturmaktaydı. Bu çerçevede bir uluslararası jandarma komisyonu kurulmuş, General Di Giorgis emrinde 25 yabancı subayla birlikte jandarma komutanı olarak atanmıştır. Jandarma Komisyonu Makedonya'yı Üsküb, Manastır, Drama, Serez ve Selanik olmak üzere beş denetim bölgesine ayırmış ve her bölgeye bir jandarma taburu yerleştirmiştir. Ayrıca bu bölgelerden herbiri bir Avrupa devletinin kontrolüne bırakılmıştı. Bütün bu düzenlemeler kuşkusuz bölgede Osmanlı hâkimiyetinin sınırlanması anlamına gelmekteydi ve Osmanlı yöneticileri bu durumu bertaraf etmek için büyük çaba sarf etmişlerdi. Umumî müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa ile General Di Giorgis arasında yaşanan sürtüşmeler; Serasker Rıza Paşa'nın jandarma tensikatına karşı oluşu ve orduyla jandarma teşkilâtı arasında yaşanan gerilimler bu mücadelelerin birer sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı Hükûmeti bu süreçte bir yandan yabancı temsilcilerin görevini gözlemcilikle sınırlamaya çalışmış diğer yandan da özellikle Di Giorgis gibi konusunda uzman kişilerden jandarma teşkilâtının geliştirilmesi bakımından yararlanmayı ummuştur. Bölgede Osmanlı hâkimiyetini sınırlayan bu şartlar ancak 1908 Devrimi

---

66 Sorunun basitçe Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasındaki bir rekabet olarak konulması, tarihî özne rolünü sadece siyasî elitlere atfetmek anlamına gelecektir. Oysa Anadolu ve Rumeli'de yığınlar sadece gündelik hayat pratikleriyle değil bilfiil büyük ayaklanmalar yoluyla siyaset ortamını ve siyasî elitlerin hareket zemini ve alternatiflerini belirlemekteydi. Dolayısıyla yaşanan süreç bir reform, batılılaşma veya ilerleme olarak değil yığınların merkeze alındığı bir siyasî mücadeleler pratiği olarak kavramsallaştırılmalıdır.

67 Bu ayaklanma için bkz. Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, İstanbul 1996.

68 Tokay, *Makedonya Sorunu: Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, 44-48.

ardından Makedonya jandarma teşkilâtında yabancı görevlilerin varlığına son verilmesiyle aşılabilmiştir.[69]

Osmanlı Devleti, Anadolu Islahatı ve Jandarma Tensikatı çerçevesinde Doğu Anadolu ve Rumeli vilâyetlerinde adliye, nâhiye, vergi ve güvenlik teşkilâtlarında giriştiği reformlar çerçevesinde gündeme gelen yeni idarî pratikler ve kurumsal yapılarla ahâli nezdindeki meşruiyetini tahkim etmeye çalışmış, taşranın gündelik hayatına önceki dönemlere göre daha fazla nüfûz edebilmiş ve böylece taşranın İmparatorluk siyasî coğrafyasına entegrasyonunu artırabilmiştir. Ancak, İmparatorluğun taşrada hâkimiyetini tesis etme çabası yalnızca yerel unsurların bulunduğu bir siyaset zemininde değil; Avrupa devletlerinin de belli bir varlığa sahip olduğu, uluslararası siyaset ile yerel siyaset ayrımının silikleştiği bir ortamda cereyân etmiştir. Tarih yazıcılığında, idare ve güvenlik teşkilâtında gayrimüslimlerin nüfusları oranında temsil edilmelerinin, kategorik olarak Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü tehdit edeceği varsayılmaktadır. Oysa Doğu Anadolu ve Rumeli'de yapılan reformların gayrimüslim tebaanın Osmanlı yönetimine bağlılıklarını artırıp artırmayacağı siyasetin dinamik ortamında belirlenmekteydi. Gerçekten de uluslararası baskıların da gündemde olduğu bir ortamda gerçekleştirilen bu reformların, birçok durumda gayrimüslim ahâlinin devlete bağlılığını artırıcı bir sonuç doğurmuş olabileceği de düşünülebilir.

Nitekim, Doğu Anadolu ve Rumeli'de jandarma ve polis teşkilâtının gelişimine ilişkin yapmış olduğumuz incelemeler, Osmanlı merkez siyasî elitinin taşra siyasetine müdahalesini mümkün kılan en önemli araçlardan iç güvenlik teşkilâtının, bölgede Osmanlı hükümranlığının gerek mahallî unsurlar gerekse uluslararası güçler karşısında her an yeniden kazanılması ve pekiştirilmesinin gerekli olduğu bir konjonktürde şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu sürecin anlaşılması için siyasî egemenlik kavramının basitçe modern ulus-devletin kurumsal sınırlarına hapsedilen bir olgu olmaktan çıkartılıp, küresel ve yerel somut aktörlerin karşılıklı mücadeleleri tarafından belirlenen bir çerçevede kavramsallaştırılması gerekmektedir. Osmanlı mer-

---

69 Meşrutiyetin ilânının ardından Makedonya jandarmasında görevli yabancı subayların durumu belirsiz bir nitelik kazanmıştır. Yabancı temsilciler bu şartlarda görevlerini yapamaz hale gelmişler, geri çekilmek istemekle birlikte Makedonya'da bulunma haklarını da kaybetmek istememişlerdir. Yabancı temsilcilerin bu ikircikli konumu İngiltere konsoloslarının Londra'ya göndermiş olduğu raporlardan ayrıntılı bir şekilde takip edilebilmektedir. Bkz. Public Record Office (=PRO) Foreign Office (=FO), 421/243, s.261-62, s.281-82; FO, 421/244, s.3, 5, 7-8.

kezinin Rumeli'nin ve Doğu Anadolu'nun köy ve nâhiyelerindeki idarî varlığını pekiştirme çabası, Avrupa devletleri arasındaki güç dengelerinin değişen dinamiği ile sıradan Osmanlı insanının gündelik hayat mücadelelerinin kesiştiği bir zeminde şekillenmekteydi. Küresel siyaset ile yerel siyasetin tek bir bütünün parçaları olarak kaynaşmış bulunduğu bu ortamda, sıradan Osmanlı insanının taşrada devletin güvenlik pratikleri dolayımıyla yaşadığı deneyimlere ilişkin bir değerlendirme takip eden bölümün konusunu oluşturmaktadır.

Jandarma, Yerel İktidar İlişkileri ve Ahâli

Yukarıda ayrıntılı bir şekilde incelemiş olduğumuz üzere ondokuzuncu yüzyıl boyunca önce Asâkir-i Zabtiye daha sonra da jandarma ve polis birimlerinden müteşekkil bir iç güvenlik teşkilâtı aracılığıyla gerçekleştirilen güvenlik pratikleri Osmanlı merkez siyasî elitinin taşrada gündelik siyasete daha fazla müdahil olma ihtiyacının bir sonucuydu. Merkezî hükûmetin taşrada idare, adalet ve güvenlik pratiklerine müdâhil olma çabası, modern siyasetin meşruiyet kaynağı olarak devletle ahâli arasında hak-ödev ilişkisine dayalı bir siyaset zemininin ortaya çıkmasına yol açmış ve bu olgu taşrada güvenlik pratiklerinin içeriğini değiştirmiştir. Bu genel tespitlerle birlikte güvenlik pratiklerinin mahallî iktidar ilişkilerinin merkezinde cereyân ediyor olduğunun da altı çizilmelidir. Yerel şartların bu siyasî ve sosyal bağlamı, yönetenlerle ahâlinin karşı karşıya geldikleri gündelik hayat deneyimlerinin somut zeminini oluşturmuştur.

Jandarmayı, soyut ve tarihdışı bir güvenlik anlayışını icra etmek üzere oluşturulmuş bir güvenlik teşkilâtı olarak düşünmek doğru değildir. Jandarma her şeyden önce toplumsal ilişkiler içindeki pratikler dolayımıyla somut bir varlığa sahiptir. Gündelik hayat içinde tezâhür eden bu pratiklerin incelenmesi, yerel iktidar ilişkilerinin ve toplumsal eşitsizliklerin nasıl kurulduğunun ve yeniden üretildiğinin anlaşılmasını mümkün kılacaktır. Jandarmayı bir yandan da merkezdeki siyasî elitin düzen ve hukuk kavrayışının gündelik pratikler yoluyla taşranın ücra köşelerine kadar iletilmesinin en önemli aracı olarak değerlendirmek gerekmektedir. Jandarma bu yolla merkezî hükümetin politikalarını ahâli nezdinde meşrulaştırma işlevi de görmektedir. Jandarma ve diğer güvenlik birimlerinin yerel güç dengeleri bakımından ayrıcalıklı durumda bulunanların lehine bir işlev görmelerini beklemek doğru olmakla birlikte, merkezî siyasetin ahâli nezdinde meşrulaştırılması ihtiyacı

ahâlinin jandarmayı kendi lehine kullanmasını kolaylaştıran bir ortam yaratmıştır. Ayrıca yine meşruiyet ihtiyacının bir tezâhürü olarak ve taşraya nüfûz etmiş bir yapıya sahip olması nedeniyle Osmanlı hükûmetleri jandarmayı doğal afet örneklerinde olduğu gibi ahâliye hizmet götürmenin bir aracı olarak da kullanmıştır. Bu genel tespitler aşağıda Osmanlı jandarmasının gündelik pratikleriyle ve ahâliyle karşı karşıya kaldığı durumlarla ilgili dönemin resmi yazışmalarına başvurularak somutlaştırılmaya çalışılacaktır.

Rumeli Kavağı dahilinde bulunan Yerli Köyü'nde geçen aşağıdaki olay güvenlik teşkilâtının yerel iktidar ilişkilerinin tam bağrında bulunduğunu ve hatta özel mülkiyetin tesisi bakımından da önemli bir rol oynayabileceğini çarpıcı bir biçimde gözler önüne sermektedir. Köy ahâlisinden Mehmed Sâmi'nin bölge Jandarma Dairesi'nde memur Ferik Vitalis Paşa hakkındaki şikâyetiyle gündeme gelen olay ilk bakışta jandarma komutanının usûlsüzlüğü gibi görünmekle birlikte, bölgede cereyân eden daha derin sosyal çelişkilerin varlığına işaret etmektedir.[70] Mehmed Sâmi'nin ifadesine göre Vitalis Paşa, Karadeniz Boğazı'ndaki askerî bölge dahilinde bulunan Yerli Köyü çiftliğinin Rusya, İngiltere, Fransa ve Nemçe taifesinden kimselerle kendi ailesinden kişilere ait olduğu iddiasıyla çiftliğin çevresini taşlarla çevirmekte ve ahâlinin bu bölgedeki mülkünü yok pahasına ele geçirmektedir. Vitalis Paşa'nın çiftliğe bir ara "ecnebî bandırası çektiği" dahi görüldüğü iddia edilmiştir. Oysa söz konusu arazi Çatalca İstihkâmat-ı Şâhânesi'nin sınırları dahilinde bulunmaktadır. Mehmed Sâmi'nin 1 Aralık 1891 tarihli ikinci bir arzuhalinde Vitalis Paşa'nın köylüye yaptığı zulümler hakkında daha ayrıntılı bilgi verilmiştir. Buna göre Paşa, Rumelikavağı Köyü ahâlisinin eskiden beri hayvanlarını otlattığı meralara müdahale ederek hayvan başına kırk para vergi almaktadır. Bu vergiyi veremeyenlerin hayvanlarını ise çiftlikte alıkoymakta ve yüklü miktarda para almadan hayvanları serbest bırakmamaktadır. Mehmed Sâmi'ye göre Vitalis Paşa'nın zulmü bununla da sınırlı değildir. Paşa, isimlerini önceden beyân ettiği köylülerin hayvanlarına zor yoluyla el koymakta, bu hayvanları at pazarına gönderip sattırmaktadır. Paşa, ormana odun kesmeye giden köylüleri engellemekte ve baltalarını ellerinden aldırmaktadır. Bununla da yetinmeyen Paşa köylülerin arazisine el koyup, bu arazilerin çevresine hükûmetin haberi olmadan taşlar dikmekte ve böylece kendisine ait olduğunu iddia ettiği çiftliğin sınırlarını genişletmektedir. Mehmed Sâmi arzuhalinde,

---

70 BOA, Y.PRK.AZJ (=Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller), 20/73, 28.4.1309 (1 Aralık 1891).

Paşa'nın zulmünden mahkemelere başvurarak kurtulmanın mümkün olduğunu belirtmekle birlikte ahâlinin mahkeme masraflarını karşılayacak gücü bulunmadığını, bu durumun ise Paşa'nın daha pervasız davranmasına yol açtığını ifade etmiştir. Mehmed Sâmi arzuhalinin sonunda hükûmetin konuya "muhâfaza-yı asâyiş-i ahâli nokta-i nazarından" yaklaşması gerektiğini ve icra kılınacak tahkikatla "hukûk-ı umûmiyyenin muhâfazasının" temin edilmiş olacağını ifade etmiştir. Burada kısaca özetlediğimiz Rumeli Kavağı'nda jandarma zulmüne ilişkin örnek, güvenlik teşkilâtının toplumsal iktidar ilişkilerinin merkezinde bulunduğunu açıkça gözler önüne sermektedir. Bu örnekte merkezî hükûmet tarafından taşra hayatını denetlemek amacıyla kurulan jandarma teşkilâtının mahallî ortamda ve mahallî güç ilişkilerinin belirleyiciliğinde merkezde öngörülenden çok farklı bir seyir izlediği görülmektedir. Aynı örnek ayrıca Osmanlı siyasî elitine ait olan ve güvenlik teşkilâtının ıslahı doğrultusundaki pratik çabalara eşlik eden "ahâlinin huzur ve güveninin sağlanması" ve "kamu hukukunun muhafazası" gibi söylemlerin bilfiil ahâli tarafından kendi çıkarlarını savunmak üzere kullanılmakta olduğunu da ortaya koymaktadır.

Osmanlı arşivlerinde jandarmanın yerel iktidar ilişkilerinin seyri içinde önemli roller oynadıklarını gösteren çok sayıda örnek bulmak mümkündür. Muhacir Abidin oğlu Ahmet'in padişaha hitâben yazdığı 18 Nisan 1890 tarihli arzuhali Trabzon'daki yerel iktidar mücadelelerine ve çeşitli grupların bu mücadeleler içindeki konumlarına ilişkin bir fikir vermektedir. Ahmet arzuhalinde, Trabzon valisi ile vilâyet jandarma alay beyinin muhacirlere yönelik kötü muamelesinden şikâyet etmektedir.[71] Gerçi, Vali Arif Paşa'nın görevden alınıp yerine Âli Paşa'nın getirilmesiyle şikâyetlere sebep olan ortam ortadan kalkmış bulunmakla birlikte, arzuhalde Arif Paşa'nın ve jandarma alay beyinin kötü idareleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Arif Paşa'nın selefleri Sırrî Paşa ve Surûrî Efendi'nin valilikleri döneminde Trabzon vilâyetinde gerek muhacirlerden gerekse yerli ahâliden müteşekkil eşkıya çetelerinin önü alınmış ve asâyiş temin edilmiş iken Arif Paşa'nın valiliği döneminde eşkıyaya tekrar yüz verilmiş, hatta muhacirlere garazı olduğu bilinen Nuri Hüseyin oğlu Yusuf isimli meşhur bir eşkıya İl İdare Meclisi üyesi Mahmud Efendi'nin de aracılığıyla önce affettirilmiş sonra da kır serdarı olarak görevlendirilmiştir. Arif Paşa ve jandarma alay beyinin kötü yönetimi sonucu

71 BOA, Y.PRK.AZJ, 16/71, 27.Ş.1307 (18 Nisan 1890).

bu eşkıya muhacirlere türlü eziyetlerde bulunmuştur. Söz konusu şahıs bir defasında Canik Sancağı muhacirlerinden Hasan Ağa'dan iki Gürcü kızı ve beşyüz lira talep etmiş ve istediğini alamayınca Hasan Ağa'nın küçük gelinini zorla kendi hanesine götürmüş ve orada alıkoymuştur. Arzuhalde bu tarz kötü yönetimin muhacirlerle yerli halkı birbirine düşürdüğünün altı çizilmektedir. Trabzon vilâyetine ilişkin bu örnekte güvenlik güçlerinin muhacirlerle yerli halk arasındaki sürtüşmelerin bir parçası haline geldiğini görüyoruz. Vali, jandarma alay beyi ve il idare meclisindeki bazı nüfûzlu kişiler, birtakım eşkıyayla birlikte jandarma kuvvetini yerel güç ilişkilerini kendi lehlerine dönüştürmenin bir aracı olarak kullanmışlardır. Bu örnekte ilginç olan bir başka nokta da azılı eşkıyalık ile güvenlik teşkilâtının mensubu olmak arasındaki sınırın yerel güç ilişkilerinin belirleyiciliğinde kolayca aşılabiliyor olduğudur. Teftiş göreviyle 1896 yılında Van'da bulunan Sadettin Paşa'nın bu doğrultudaki görüşleri son derece çarpıcıdır. Paşa'ya göre "jandarma sınıfından ne İslâm, ne Ermeni, ne Nasturî, ne asker hoşnut değildir. Bunlar arkalarına resmi elbise giyip ellerine devlet tüfeği almış, apaçık görünen bir haydut fırkasıdır."[72]

Yerel güç odaklarının jandarma ve diğer güvenlik birimlerini kendi iktidarlarını pekiştirmek üzere kullanmaları karşısında ahâlinin kendi hukukunu savunma imkânlarından mahrum olduğunu düşünmemek gerekir. Kuşkusuz, yukarıda değindiğimiz arzuhal yoluyla durumu üst makamlara iletme pratiğinin bir tür savunma aracı olduğu açıktır. Drama'dan Mabeyn-i Hümâyûn'a çekilen 16 Haziran 1892 tarihli telgraf, ahâlinin basitçe şikâyet etmekle yetinmeyip, gündemdeki davayı sonuç alıncaya kadar takip etme eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır. Telgrafta Drama jandarma binbaşılığına tayininden itibaren ahâliye dayak atan, işkence yapan ve hatta adam öldüren Süleyman Ağa'dan şikâyet edilmektedir. Davacılar arasında jandarmanın darbı sonucu hayatını kaybeden İbrahim isimli şahsın oğlu Mehmed de bulunmaktadır. Süleyman Ağa şikâyetlerden sonra Selanik Divân-ı Harbi'ne davet olunmuş, ancak icâbet etmemiştir.[73] Şikâyetçiler davayı yakından takip etmiş ve jandarma komutanının mutlaka cezalandırılmasını istediklerini arzuhalle bildirmişlerdir.

---

72 Önal, *Sadettin Paşa'nın Anıları: Ermeni-Kürt Olayları (Van, 1896)*, 74.

73 BOA, Y.PRK.AZJ, 21/118, 20.ZA.1309 (16 Haziran 1892).

Yukarıda incelenen örneklerden de görüleceği gibi jandarma suiistimaline maruz kalan ahâli şikâyetini daha çok kurumun kendisine değil, yönetim katındaki şahısların pratik uygulamalarına yöneltmiştir. Birçok örnekte de görüldüğü gibi ahâli tarafından belirli bir jandarma subayı veya erinden şikâyetçi olunmuş ve söz konusu şahsın görevden alınıp yerine başkasının tayini istenmiştir. Böylece jandarmaya bir kurum olarak karşı çıkmak yerine tek tek bireyleri hedef seçen ahâli jandarma kurumunu kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirme gayretinde olmuştur. Ahâlinin bu tavrı sayesinde jandarma kurumunu tartışma dışında tutabilen idare ise şikâyetçi olunan görevliler hakkında yürütülen idarî ve adlî soruşturmalarla kurumun meşruiyetini muhafazaya çalışmıştır. Jandarma ve polis teşkilâtında görevlendirilen subay, er ve memurların yerel ahâliden olmaması bu sorun açısından önem taşımaktadır. Bu yolla güvenlik kurumunun yerel iktidar mücadelelerinin parçası haline gelmesi bir ölçüde engellenmiş olacak ve kurum daha bürokratik bir görünüm kazanacaktır. Daha önceki bölümlerde Suriye vilâyetindeki polis kadrolarına ilişkin aktarılan bilgiler Osmanlı yönetiminin bu ilkeye uygulamada dikkat etmeye çalıştığını ortaya koymaktadır.

Jandarmanın ahâliyle ilişkisinde en sancılı konu vergi toplama meselesi olmuştur. Vergi toplama sırasındaki baskılar ve jandarmanın bu çerçevedeki suiistimalleri son dönem Osmanlı tarihinin değişmez gündem maddelerinden birisi haline gelmiştir. Doğu vilâyetlerinde Anadolu Islahatı kapsamında vergi tahsildarlığı kurumu oluşturulması ve jandarmanın vergi toplama işine karıştırılmaması yönündeki çabalar da bu açıdan anlamlıdır. Vergi toplanması süreci aslında ahâlinin gündelik hayatları içinde yöneticilerle karşı karşıya geldikleri bir siyaset ve mücadele zemini oluşturmuştur. Bu siyaset zemininin aktörleri sıradan köylüler ve kendileri de ahâli arasından çıkan ancak Osmanlı idaresi adına hareket eden jandarma subay ve erleriydi. Osmanlı köylüsünün vergi meselesi vesilesiyle jandarmayla karşı karşıya geldiği durumlara, taşra ile merkez arasındaki yazışmalardan birkaç örnek vermek yerinde olacaktır. Ergani Sancağı Mutasarrıfı Hayri Bey tarafından Mabeyn-i Hümâyûn'a gönderilen şifreli bir telgrafta, Siverek hududunda Ergani Sancağı'nın Karacadağ nâhiyesinde meskûn bulunan İzolu kabilesinden Bedo Ağa ve Diyarbakır Jandarma Kumandanı İzzet Paşa'nın vergi konusunda ahâliye uygulamış olduğu baskılar hakkında bilgi içermektedir.[74] Hayri Bey'in telgrafında

74 BOA, Y.PRK.UM, 48/51, 18.C.1317 (24 Ekim 1899).

belirtildiğine göre, Bedo Ağa kendisine binbaşı rütbesi verilmesini ve adı geçen nâhiye halkının Hamidiye Alayları'na dahil olmasını istemiş; fakat bu isteği kabul edilmemiştir.[75] Ancak, Diyarbakır Jandarma Kumandanı İzzet Paşa'nın himâyesiyle bölge halkından cebren birkaç misli vergi almış, zaman zaman da kendi kabilesi efradına Hamidiye Alayı kıyafetleri giydirerek eziyetlerine devam etmiştir. Ayrıca Rüştü Paşa'nın teftiş için Diyarbakır'a geldiği dönemde ahâliyi, şikâyette bulunmamaları için tehdit etmiştir.[76]

Bütün sakıncalarına rağmen jandarma birliklerinin vergi toplama işinde kullanılmasına malî ve idarî imkânsızlıklar sebebiyle uzun yıllar devam edilmiştir. Osmanlı idaresi altında birçok durumda jandarmayla da yetinilmemiş ve ordu birlikleri de aynı amaçla devreye sokulmuştur. Rumeli vilâyetlerinde 1903 tarihinde merkez kazaya tâbi köylerden aşârı toplanamayan mahallere tekrar vergi memurları ve onları muhafaza için yeter miktarda topçu ve süvari birliklerinin gönderilmesi bu çerçevede çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır.[77] Kaldı ki benzeri uygulamalar yalnızca incelediğimiz dönemle sınırlı kalmamış, İttihad ve Terakki dönemine de uzanmış ve hatta Cumhuriyet Türkiye'sine de miras bırakılmıştır. İttihad ve Terakki döneminde jandarma birliklerinin vergi toplama işinde yeterli olamadığı durumlarda

---

75 Abdülhamid'in Doğu politikası çerçevesinde Kürt aşiretlerini Hamidiye Alayları kapsamında teşkilatlandırmasına yönelik geniş bir tartışma bulunmaktadır. Batı literatüründe Hamidiye Alayları'nın genellikle Ermeni köylülerine baskı uyguladığı ve bu durumun Abdülhamid'in Ermeniler'e yönelik politikasıyla uyumlu olduğu iddia edimiştir. Oysa yeni çalışmalar Hamidiye Alayları'nın baskılarından yalnızca Ermeni köylülerinin değil Müslüman köylülerin de mağdur olduğunu ortaya koymaktadır. Bkz. Janet Klein, *Power in the Periphery: The Hamidiye Light Cavalry and the Struggle Over Ottoman Kurdistan, 1880-1914*, Basılmamış Doktora Tezi, Princeton University, 2002. Esasen Hamidiye Alayları'nı daha çok Kürt ve Ermeni nüfusun yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini İmparatorluk siyasî coğrafyası içinde bütünleştirme çabasının bir ürünü olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu konuda ayrıca bkz. Bayram Kodaman, *Sultan Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul 1983; Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamid ve Doğu Aşiretleri)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32 (1979), 427-480.

76 Bölgede güvenliğin sağlanması için Abdülhamid rejiminin tesis etmiş olduğu Kürt aşiretlerinin Hamidiye Alayları şeklinde teşkilâtlandırılması uygulamasının doğurduğu sakıncalar tarihçiliğimizde hayli iyi incelenmiş bir konudur. Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamid ve Doğu Aşiretleri)"; Selim Deringil, "The Ottoman Twilight Zone of the Middle East", Henri J. Barkey (der.), *Reluctant Neighbor, Turkey's Role in the Middle East*, Washington D.C. 1996, 13-23.

77 BOA, TFR.1.AFS (=Rumeli Müfettişliği Evrakı), 7/644, 1321.6.25 (18 Eylül 1903).

geçici müfrezeler oluşturulmuş ve ilgili bölgelere sevk edilmiştir. Bu konuda Haleb vilâyetinden Dahiliye Nezâreti'ne gönderilen 21 Mart 1914 tarihli telgrafta ağnam vergisi toplanmasında yardımcı olmak üzere daha önceden oluşturulan 400 mevcutlu müfrezenin dağıtılmasının vergi gelirlerinde önemli bir azalmaya yol açtığı ve önlem alınması gerektiği ifade edilmektedir.[78] Ancak, Harbiye Nâzırı ve Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Reisi sıfatlarıyla Enver Paşa'nın kaleme almış olduğu 5 Nisan 1914 tarihli talimat, aşâr ve ağnam vergisi toplanması konusunda Doğu Anadolu vilâyetleriyle Suriye'de ordunun jandarma ve polise yardımcı olmak üzere sık sık devreye sokulmasının sakıncaları konusunda kesin bir uyarı niteliği taşımaktadır.[79]

Jandarma ile ahâli arasında gerilimlere zemin oluşturan bir başka konuyu da askere alma işlemleri ve asker kaçaklarının takibi oluşturmaktaydı. Bu çalışma 1908 öncesi dönem üzerinde yoğunlaşmış olmakla beraber meseleyi bütün çıplaklığıyla ortaya koyması bakımından aşağıda 1908 sonrasına ilişkin iki örneğe bakmak faydalı olacaktır. *Azadamard* gazetesinde Bitlis vilâyetinin Varto kazasına asker toplamak için giden jandarmaların, oğullarını askere göndermemek için gizleyen Ermeni bir kadın ve bir erkeği çırılçıplak soyup eşek üzerinde köyde dolaştırdıkları şeklinde bir haber yer almıştır.[80] Bu haber üzerine tahkikat yapılmış ve adı geçen kadına kötü muamele yapılmamış olduğu, ancak aynı durumun diğer şahıs için söz konusu olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu durumda ilgili jandarmalar hakkında adli muamele yapılmasına karar verilmiştir.

Askere alma sırasında yaşanan direniş ve suiistimal örneklerinin özellikle savaş yıllarında arttığı görülmektedir. Örneğin Sivas'ta yayımlanan *Hovagazar* isimli gazetenin 30 Ağustos 1913 tarihli nüshasında bu doğrultuda bir haber çıkmıştır. Gazeteye göre Gemerek nâhiyesi müdürü Yusuf Efendi ile Ali ve Şükrü isimli jandarmalar Tenoş kazasına bağlı Çitini köyünde askere almak istedikleri Danacıyan Bedros'u bulamayınca bu şahsın evine girip eşyaları dışarı atmışlar ve kadınların ırz ve namusuna yönelik hakarette bulunmuşlardır.[81] Haberin gazetede yayımlanmasının ardından Sivas valiliği hemen soruşturma başlatmıştır. Soruşturma sırasında jandarma erleri,

78 BOA, DH.EUM.EMN (=Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiyye Müdiriyeti Emniyet Kalemi Belgeleri), 66/35, 19.CA.1332 (15 Nisan 1914).

79 BOA, DH.EUM.EMN, 72/27, 20.C.1332 (16 Nisan 1914).

80 BOA, DH.EUM.EMN, 82/18, 28.B.1332 (22 Haziran 1914).

81 BOA, DH.EUM.EMN, 35/6, 15.Z.1331 (16 Ekim 1913)

nâhiye müdürünün "ahâliye tazyik ediniz, askerleri behemehâl tutunuz" şeklindeki emri üzerine böyle davrandıklarını itiraf etmişlerdir. Hazırlanan rapordan jandarma erlerinin daha da ileri gittiği anlaşılmaktadır. İkametlerinde bulunamayan asker adaylarından bir tanesinin eşi, altı-yedi aylık çocuğuyla birlikte tutuklanarak nâhiye merkezine götürülmüştür. Jandarmalar tutukluların nakli sırasında Kızılırmak üzerinden geçerken "donlarını çıkarmak" gibi uygunsuz davranışlarda da bulunmuşlardır. Bu olaydan aşağı yukarı yirmi gün sonra Gemerek nâhiyesi karakol kumandanı, maiyetindeki jandarma erleriyle birlikte aynı köye tekrar asker celbi için gittiğinde yine benzer muamelelerde bulunmuştur. Ancak, bu sefer tutuklanan ve darp edilen kişiler arasında Vilâyet Meclis-i Umumî azasından Zeyrun Efendi de bulunmaktadır. Konuyla ilgili valilik soruşturması sonrasında hazırlanan raporda gazetede yayımlanan "kadınların ırz ve namusuna taarruz olunmak" şeklindeki haberin doğru olmadığı, jandarma erlerinin Kızılırmak üzerinden geçerken "donlarını çıkarmalarının" bu şekilde yorumlandığı ifade edilmiştir. Söz konusu olay Sivas valisinin tutuklanmayı gerektiren bir durum olmadığı şeklindeki müdahalesiyle kapatılmaya çalışılmıştır. Bu iki örnek benzeri sıkıntıların daha çok Ermeni ahâli tarafından yaşandığı şeklinde yanlış bir izlenim doğurabilir. Islahat Fermanı'yla birlikte gayrimüslimlerin askere alınması gündeme gelmiş olmakla birlikte bu doğrultudaki uygulama sınırlı kalmış ve Osmanlı ordusu çok büyük oranda Müslüman erlerden oluşmaya devam etmiştir.[82] Bu sebeple askere alma sırasında yaşanan sıkıntılardan daha çok Müslüman ahalinin mağdur olduğunu düşünmek doğru olacaktır. Ancak, Osmanlı Müslümanlarının, özellikle Müslüman Anadolu köylülerinin askere alma ve benzeri durumlarla ilgili sıkıntılarını dile getirme imkânlarının Ermeni vatandaşlara göre daha sınırlı olduğunu söylemek mümkündür.

Jandarmaların ahâliyle karşı karşıya geldikleri ve her zaman olmasa bile sık sık gerilimlere yol açan bir başka durumu da jandarmaların arazide görevde bulundukları anlar oluşturmaktaydı. Bunlar, genel olarak jandarmanın rutin devriye görevleri, tutuklu nakli için bir yerden başka bir yere hareketleri ve eşkıya takibi için araziye çıktıkları anlar olarak sıralanabilir. Bu gibi durumlarda jandarmaların ahâliden yiyecek, konaklayacak mekân, hayvanları için de yem talebinde bulunmaları sıradan vakalardan olmuştur. Kuşkusuz bu karşılaşmalar jandarma suiistimaline açık bir ortam hazırlamıştır. Bununla bir-

82 Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayri Müslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul 2000.

likte jandarmayla ilgili nizâmnâme ve talimatnâmelerde bu ve benzeri suiistimallerin önünü almak üzere jandarmaların rutin devriye mesafeleri ve tutuklu nakli sırasında birim mesafe başına ihtiyaç duyulacak harcırâh ve yemek miktar ve pahası son derece dikkatle hesaplanmıştır. Ancak tek başına mevzuat maddeleri bu doğrultudaki uygunsuzlukları bütünüyle ortadan kaldıramamıştır.

Buraya kadar incelenen belgeler daha çok jandarmanın görev icrası sırasında ahâliye uygulamış olduğu baskılar ve bu baskılara yönelik şikâyetleri kapsamaktaydı. Ancak, jandarmanın merkezî hükümet tarafından kendine verilen taşrada asâyişin sağlanması, vergi toplanması ve askere alma işlemlerinin güvence altına alınması gibi kolluk hizmetleriyle sınırlı bir teşkilât olarak değerlendirilmesi doğru değildir. Jandarma kolluk hizmetlerinin yanı sıra adliye ve sosyal yardım alanlarında da görevler üstlenmiştir. Osmanlı adliye teşkilâtının henüz taşranın bütününü kuşatmış olmaktan hayli uzak olduğu ondokuzuncu yüzyıl sonu ortamında, bu boşluğu polis ve jandarma teşkilâtının kapatması beklenmiştir. Usûl-ı Muhakemât-ı Cezaiyye Kanunu'na göre savcı tayininin yapılamadığı kaza mahkemelerinde müdde-i umumilik görevini polis komiserleri, polis komiserleri olmadığı durumda ise jandarma zabitânının yapması gerekmekteydi.[83] İlginçtir ki taşrada jandarma subaylarına yüklenen görevler müddei umumîlikle sınırlı tutulmamış, köylerde sıbyan mekteplerinde verilen eğitimi teftiş etmek ve gerektiğinde çocukların eğitimine katkıda bulunmak da jandarma subaylarının görevleri arasında sayılmıştır.[84]

Modern sosyal hizmet kurumlarının sınırlı olduğu bir ortamda taşraya yayılmış teşkilât yapısıyla Osmanlı jandarması deprem, sel, yangın gibi âfet şartlarında ahâliye yardım götürmenin çoğu durumda yegâne aracı olmuştur. Jandarmanın sosyal hizmet alanındaki faaliyetleri, merkezî devletin taşrada güvenlikle ilgili pratiklerinin meşrulaştırılmasının bir aracı olmuştur. Jandarmanın sosyal yardım alanındaki faaliyetlerine ilişkin çok sayıda örnek

---

83 Demirel, *Adliye Nezareti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, 121. Bu uygulama ve doğurduğu sorunlara ilişkin Osmanlı arşivlerinden çok sayıda belge bulmak mümkündür. Örneğin Dahiliye Nezâreti tarafından Gerede Kaymakamlığı'na yazılan bir yazıda müddei umumîlik görevini yerine getirmek üzere Gerede'ye bir polis memuru gönderilemeyeceği ve bu görevin kazadaki jandarma zabitinin sorumluluğu altında olduğu belirtilmiştir. BOA, DH.EUM.THR, 20/12, 21.Z.1327 (3 Ocak 1910).

84 BOA, Y.PRK.ASK (=Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat), 262/4. Söz konusu evrak arasında ayrıca beş maddelik bir talimatnâme de bulunmaktadır.

sunmak mümkündür. Burada sadece ziraî üreticiler açısından son derece ciddî bir tehlike olan çekirge istilâsıyla mücadeleye ilişkin birkaç örnek verilecektir. Çekirge istilâsı zaman zaman belli bir bölgedeki ziraî üretimin tamamını yok etme potansiyeli tehlikesi taşımış ve ondokuzuncu yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren çekirge istilâsıyla mücadele Osmanlı Devleti'nin ahâliye sunduğu hizmetler arasında yerini almıştır. Çekirge istilâsının jandarma kuvvetleriyle bertaraf edilemediği durumlarda ordu ihtiyat kuvvetlerinin silah altına alınması yoluna bile başvurulmuştur.[85] 1914 yılında Aydın Vilâyeti'nde yaşanan geniş kapsamlı bir çekirge istilâsında, çekirgelerin bırakmış oldukları yumurtaların ücretle toplatılmasının mümkün olmadığının anlaşılması üzerine ahâli göreve çağrılmış, çağrıya uymayanlara da para cezası konmuştur. Yine bu istilada asâyişle görevli jandarmalar devreye sokulmuştur.[86] Bazı durumlarda da jandarma mektebi talebeleri çekirgeyle mücadeleye katılmak üzere gerekli yerlere gönderilmişlerdir.[87] Bu bölümde incelemiş olduğumuz örnekler jandarmanın, bir yönüyle, merkezî hükümetin taşrada güvenlik, adalet, eğitim ve sosyal yardım alanlarındaki uzantısı olarak işlev gören bir niteliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Jandarmanın bu ölçüde geniş görevler yüklenmiş olmasının bir sebebinin, merkezî hükûmetin taşrada jandarma aracılığıyla yürüttüğü güvenlik pratiklerinin meşruiyetinin sağlanmasını kolaylaştırmak olduğu ortadadır. Ancak, merkezî hükûmetin adalet, eğitim ve maliye teşkilâtlarının yeteri kadar gelişmemiş olmasının da jandarmanın görev alanının genişlemesinde payı olduğu açıktır.

Sonuç

Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nda güvenlik teşkilâtı ve güvenlik pratikleri 1878 Berlin Kongresi sonrası dönemde ve daha çok jandarma ve polis konusu ön plana çıkartılarak incelenmiştir. İç ve dış siyaset ayrımının belirsizleştiği Berlin Kongresi sonrası dönemin imparatorluk koşullarında Osmanlı güvenlik teşkilâtına yönelik düzenlemeler, bir yandan Osmanlı merkez eliti diğer yandan da Avrupa hükûmetleri ve temsilcilerinden oluşan gerçek öznelerin kendi sosyal ve siyasî konumlarını sağlamlaştırmak üzere gündeme getirdikleri uygulamalar olarak değerlendirilmiştir. Doğu Anadolu

---

85 BAO, DH.İD (=Dahiliye Nezâreti İdarî Kısım), 86/8, 25/Z /1329 (17 Aralık 1911).

86 BOA, DH.UMVM (=Dahiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdiriyeti), 77/25, 03/R/1332 (1 Mart 1914).

87 BOA, DH.İD, 102/33, 07/B /1332 (1 Haziran 1914).

ve Rumeli'de geniş yığınların ayaklanmalar, isyanlar, gündelik huzursuzluklar yoluyla siyaset sahnesindeki varlıklarının, ondokuzuncu yüzyıl sonu Osmanlı tarihinin gidişini belirleyen en temel unsur olduğu göz önünde bulundurulmuştur. Yazıda ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı tarihi, gerçek tarihî öznelerin somut çıkarları ve bu çıkarlar doğrultusundaki mücadelelerin bir bileşkesi olarak anlatılmıştır.

İşte Osmanlı jandarması, bir yandan merkez siyasî elitin taşradaki hâkimiyetini pekiştirmek istediği; ancak bu hâkimiyetin Avrupa hükûmetleri tarafından tehdit edildiği bir ortamda şekillenmiştir. Ancak, bu yazıdaki incelemeler, jandarma teşkilâtı ve güvenlik pratiklerinin içeriğinin, gerek Osmanlı merkez elitinin, gerekse Avrupa hükûmetlerinin bütün planlarına rağmen, büyük oranda mahallî ortamda ve mahallî unsurların, ki bunlar bir yandan bütün bölünmüşlüğüyle ahâli ve diğer yandan tek tek jandarma er ve subayları ve Osmanlı bürokratları olarak sıralanabilir, gündelik hayatın somut bütünlüğü içindeki karşılıklı konumlanışları tarafından belirlendiğini ortaya koymuştur. Burada incelediğimiz gerek iç ve dış siyaset ayrımının belirsizleştiği düzleme, gerekse jandarmanın gündelik faaliyetlerine ilişkin örnekler jandarmanın basit bir biçimde kurum olarak değil, bir sosyal ilişkiler yumağı ve bir iktidar pratiği olarak kavramsallaştırılması gerektiğini açıklıkla ortaya koymuştur.

Bu yazıda jandarma ve güvenlik pratiklerine ilişkin yukarıda özetlemiş olduğumuz teorik çerçeveyi oluşturmak ve bu teorik çerçeveden son dönem Osmanlı tarihine ilişkin bir tartışma yürütmek hedeflenmiştir. Jandarma, iç güvenlik konusu ve tarih yazımına ilişkin burada oluşturulan çerçevenin daha da derinleştirilmesi ve somut olgularla pekiştirilmesi ileride gerçekleştireceğimiz çalışmaların hedefleri arasındadır.